

НИКОЛАЙ ГОГОЛ ПОРТРЕТ

Превод от руски: Илиана Владова, 1987

chitanka.info

ПЪРВА ЧАСТ

Никъде не се спираха толкова хора, както пред дюкянчето за картини на Шчукинский базар. Това дюкянче беше истинска пъстра сбирка от какви ли не картини: повечето маслени, покрити с тъмозелен лак и сложени в тъмножълти, сякаш златни рамки. Зима с бели дървета, съвсем червена вечер, сякаш зарево от пожар, фламандски селянин с лула и крива ръка, който прилича повече на пуяк с маншети, отколкото на човек — такива бяха най-често сюжетите им. Към това трябва да се прибавят и няколко гравюри: портрет на Хозрев мирза с овчи калпак, портрети на някакви генерали с триъгълни шапки и криви носове. Освен това на вратата на такова дюкянче обикновено са накичени на връзки разни печатани върху големи листове примитивни картини, разкриващи самородния талант на руския човек. Едни изобразяват царкия Миликтриса Кирбитиевна, други — град Ерусалим, по чиито къщи и черкви е разлята така безцеремонно червена боя, че е обхванала част от земята и двама молеци се руски mužiци с ръкавици. Обикновено за тия произведения не се намират много купувачи, затова пък зрители — колкото щещ. В тях сигурно вече се е зазяпал някой лакей-пройдоха със съдинки в ръка, пълни с взетия от гостилницата обяд за господаря му, който явно щеще да сърба супата не особено топла. Пред тях сигурно вече е застанал войник с шинел — почетна личност за битпазара — и предлага две джобни ножчета; търговка от Охта, която носи пълна кутия с обувки. Всеки се възхищава посвоему: mužiците обикновено сочат с пръст; войниците разглеждат сериозно; лакеите-хляпета и чирачетата се смеят и се подиграват един на друг, като се оприличават на нарисуваните карикатури; старите лакеи с шаячни шинели гледат само защото им се ще да позяпат нещо; а продавачките, млади руски селянки, бързат по инстинкт, за да чуят какво приказват хората и да видят какво гледат.

В това време покрай дюкяна мина младият художник Чартков и неволно се спря. Износеният му шинел и скромният му костюм

говореха, че той бе самоотвержено предан на делото си човек и не му оставаше време да се погрижи за облеклото си, което винаги има тайнствена привлекателност за младостта. Чартков се спря пред дюкяна и отначало започна да се смее в себе си на тия безобразни картини. После, без да иска, се размисли на кого можеха да бъдат нужни тия произведения. Че руските хора се заглеждаха в Ерусланите Лазареви, в лакомници и пияници, във Фома и Ерьома, не го учудваше: изобразените неща бяха съвсем достъпни и разбираеми за народа; но къде са купувачите на тия пъстри и отвратителни маслени цапаници? На кого са нужни тия фламандски селяни, тия червени и сини пейзажи, които претендират за някакво по-високо стъпало на изкуството, а всъщност изразяват пълното му и дълбоко унижение? Изглежда, че те съвсем не бяха произведения на самоуко дете. Въпреки че всичко беше немилостиво изопачено, все пак от тях щеше да блика силно чувство. А тук личеше просто тъпоумие, безсилна, хилава бездарност, която своеволно се бе наредила при изкуствата, докато мястото ѝ беше сред простите занаяти, бездарност, която обаче беше вярна на призванието си и бе внесла в самото изкуство занаятчийството си. Същите краски, същият похват, същата приучена, обръгнала ръка, по-скоро на грубо направен автомат, отколкото на човек!... Чартков дълго стоя пред тези отвратителни картини и накрая вече изобщо не мислеше за тях, а през това време собственикът на дюкяна, невзрачно човече с шаячен шинел, брадясал, небръснат от цяла седмица, отдавна вече му приказваше, пазареше се и уточняваше цената, без още да е разбрал какво му е харесало и какво търси.

— Ей тия селяци и пейзажчето ще ги дам за петнадесет. Ама каква живопис! Очите ти грабва направо; току-що ги получих от разпродажбата; лакът още не е изсъхнал. Или зимата, вземете зимата. Петнадесет рубли. Само рамката колко струва! Я каква зима! — При тия думи търговецът чуква леко с пръст по платното, сигурно за да покаже колко е доброкачествена зимата. — Желаете ли да ги вържем заедно и да ги отнесем у вас? Къде живеете, моля? Хей, момче, подай ми връв!

— Почакай, драги, не бързай толкова — сепна се художникът, като видя, че пъргавият търговец наистина се зае да ги връзва заедно. Стана му малко неудобно да не вземе нищо, след като бе стоял толкова дълго в дюкянчето, и каза: — Я чакай да видя дали тук няма нещо за

мен — след което се наведе и започна да вдига от пода натрупаните на камара изтрити, прашни стари цапаници, които явно не се ползуваха с никаква почит. Сред тях имаше старинни фамилни портрети, чиито потомци навярно вече отдавна не бяха сред живите, съвсем неизвестни ликове със скъсани платна, рамки с олющена позлата — с една дума, най-различни непотребни вехтории. Но художникът се зае да ги разглежда с тайната мисъл: „Може пък да открия нещо.“ Неведнъж бе чувал да разправят, че понякога сред вехториите у продавачите на примитивни картини намирали платна на велики майстори.

Щом видя къде се зарови, търговецът престана да го увещава, а зае обичайната си поза, придаде си необходимия важен вид, застана отново край вратата и заподканя минувачите, като им сочеше с ръка дюкяна:

— Заповядайте, драги, заповядайте! Я какви картини! От разпродажбата са!

След като се навика достатъчно и почти безрезултатно и се наприказва до насита с вехтошаря, изправен насреща също край вратата на дюкянчето си, той си спомни най-сетне, че има купувач в магазина, обърна гръб на хората и влезе вътре.

— Е, драги, избрахте ли си нещо?

Но художникът вече от доста време стоеше неподвижно пред някакъв портрет в голяма рамка — някога великолепна, а сега с едва забележими следи от позлата.

Портретът беше на старец с бронзово скулесто и изпито лице; чертите му бяха уловени сякаш в миг на спазма и таяха южна сила. В тях бе отразено знойно пладнe. Старецът бе облечен в широка азиатска дреха. Но колкото и повреден и напращен да беше портретът, след като успя да избърше прахта от лицето му, Чартков разбра, че това е работа на голям художник. Портретът изглеждаше недовършен, но майсторството на художника беше поразително. Най-забележителни бяха очите: като че ли художникът бе вложил в тях цялата сила на таланта си и цялото си вдъхновено усърдие. Те направо гледаха, гледаха дори от самия портрет и като че ли унищожаваша хармонията му с необикновената си живост. Когато Чартков занесе портрета до вратата, очите още по-силно прогледнаха. Почти същото впечатление направиха те и на струпалите се хора. Една жена, която се бе изправила зад него, извика: „Гледа, гледа“ — и отстъпи назад. Чартков

изпита някакво неприятно, неясно и на самия него чувство и сложи портрета на земята.

— Ами добре, вземете портрета! — каза търговецът.

— Колко искаш?

— Че какво да се скъпя за него? Дайте седемдесет и пет копейки!

— Не.

— А колко давате?

— Двадесет копейки — каза художникът и понечи да си тръгне.

— Ама че цена изтърсихте! Та за двадесет копейки само рамката не може да се купи. Сигурно утре смятате да го купите? Господине, господине, върнете се! Дайте поне още десет копейки. Вземете го, вземете го за двадесет. Право да ви кажа, само заради това, че ми правите сефтето.

И търговецът направи жест с ръка, сякаш искаше да каже: „Е, хайде от мен да мине!“

Така съвсем неочаквано Чартков купи стария портрет и веднага си каза; „Защо го купих? За какво ми е?“ Но нямаше какво да прави. Извади от джоба си двадесет копейки, даде ги на търговеца, взе портрета подмишница и го помъкна със себе си. По пътя си спомни, че двадесетте копейки, които бе дал, бяха последните му пари. Мислите му изведнъж се помрачиха: тутакси го обзе яд и равнодушна празнота. „Ех, да му се не види! Мръсен живот!“ — каза той с чувството на русин, чиито работи са зле. Вървеше бързо, почти машинално, изпълнен с равнодушие към всичко. Аленият светлик на залеза все още заемаше половината от небето; топлата му светлина озаряваше леко къщите, обърнати нататък, но студеното възсиньо сияние на месеца ставаше все по-ярко. Полупрозрачни леки сенки, хвърляни от къщите и краката на пешеходците, падаха като опашки върху земята. Постепенно художникът започна да се заглежда в небето, озарено от някаква прозрачна, лека, плаха светлина, и от устата му почти едновременно излиташе: „Какъв нежен тон!“ и „Ех, че неприятна работа!“ Като оправяше портрета, който непрекъснато се смъкваше под мишницата му, той ускоряваше крачките си.

Уморен и потънал в пот, Чартков се домъкна до жилището си на Петнадесетата линия на Василовския остров. С усилие и на почивки се изкачи по стълбата, залята с помия и украсена със следи от котки и кучета. Никой не отговори на почукването му: прислужникът беше

излязъл. Той се прислони до прозореца и зачака търпеливо, докато най-сетне зад гърба му се чуха стъпките на момък със синя риза, който му беше прислужник и модел, разтваряше му боите, метеше пода, след което веднага го измърсаваше с ботушите си. Казваше се Никита и когато господарят му не си беше вкъщи, прекарваше цялото време навън. Никита дълго се мъчи да пъхне ключа в дупката на ключалката, която изобщо не се забелязваше поради тъмнината. Най-сетне вратата беше отключена. Чартков влезе в антрето си, непоносимо студено, както обикновено у художниците, което те впрочем не забелязват. Не даде шинела си на Никита, а влезе облечен в ателието — квадратна, просторна, но ниска стая, със заледени прозорци, цялата отрупана с най-различни художнически боклуци: парчета от гипсови ръце, рамки с опънати платна, започнати и изоставени ескизи и драперия, метната върху столовете. Беше много уморен, свали шинела си, сложи разсеяно донесения портрет между две малки платна и се тръшна на тясното канапенце, за което не можеше да се каже, че е тапицирано с кожа, защото редицата медни пирончета, които някога я прикрепяха, отдавна бяха останали сами, а и кожата бе останала сама над тях, тъй че Никита пъхаше под нея мръсни чорапи, ризи и цялото непрано бельо. Поседя малко, поизлегна се, доколкото можеше да се излегне човек на това тясно канапенце, и накрая поиска свещ.

— Няма свещ — каза Никита.

— Как няма?

— Ами че още от вчера няма — каза Никита.

Художникът си спомни, че наистина и вчера нямаше свещ, успокои се и млъкна. Остави се да го съблекат и нахлузи доста мръсния си халат.

— Освен това идва хазяинът — каза Никита.

— Какво, за пари ли идва? Зная — махна с ръка художникът.

— Ама той не идва сам — каза Никита.

— А с кого?

— Не зная с кого... май с кварталния.

— Защо пък с кварталния?

— Не зная защо; казва, че наемът не бил платен.

— И какво ще стане сега?

— Не зная какво ще стане. Щом не иска, казва, нека напусне квартирата; искаха утре пак да дойдат двамата.

— Добре де, да дойдат — каза с тъжно равнодушие Чартков. И мрачното настроение го завладя напълно.

Младият Чартков беше художник с многообещаващ талант; от време на време, когато изпаднеше във вдъхновение, в работата му личеше наблюдателност, съобразителност и неудържим порив да се приближи до природата. „Внимавай, приятелю — бе казвал неведнъж професорът му, — ти имаш талант; ще бъде грехота, ако го погубиш. Но си нетърпелив. Привлече ли те нещо, обикнеш ли го — отдаваш му се, а всичко останало — нищо не струва, не те интересува, дори не ти се иска да го гледаш. Внимавай да не излезе от тебе модерен живописец. Отсега още боите ти нещо много силно почват да крещат. Рисуният ти не е издържан, понякога е съвсем слаб, линията не се вижда; вече търсиш модерно осветяване, такова, което от пръв поглед грабва окото. Внимавай, така ще изпаднеш в английски маниер. Пази се; започва вече да те привлича висшето общество; от време на време на врата ти виждам елегантни шалчета, шапката ти е от скъпите... Това е съблазнително, човек може да се залови за модерни картинки, за портретчета за пари. Но това именно погубва таланта, а не го разгръща. Не бързай. Обмисляй всяка работа, зарежи модерното — нека други да трупат пари. Твоето няма да избяга.“

Професорът беше отчасти прав. Наистина понякога на нашия художник му се искаше да погуляе, да се понаконтти, с една дума — да прояви някак младостта си. Но въпреки всичко той можеше да се контролира. От време на време, щом хванеше четката, можеше да забрави всичко и се откъсваше от нея също както човек се откъсва от прекрасен сън. Вкусът му явно се развиваше. Той още не разбираше цялата дълбочина на Рафаело, но вече се увеличаваше от бързата, със замах четка на Гвидо, спираше се пред портретите на Тициан, възхищаваше се от фламандците. Потъмнелият облик на старите картини все още отчасти пазеше тайната им за него; но той вече долавяше нещичко в тях, макар в себе си да не се съгласяваше с професора, че някогашните майстори са се извисили недостижимо над нас; струваше му се дори, че деветнадесетият век ги е изпреварил значително в някои неща, че сега подражаването на природата е някак по-ярко, по-живо и по-точно; с една дума, мислеше така, както мисли младостта, която е постигнала вече нещичко и чувствава това с гордо вътрешно съзнание. Ядосваше се, когато виждаше как някой гостуващ

живописец, французин или немец, понякога дори съвсем не живописец по призвание, а само обигран в работата си, със сръчността на четката си и яркостта на краските вдигаше всеобщ шум и натрупваше за миг сума пари. За това се сещаше не когато беше погълнат от работа и забравяше и пиене и ядене, та и целия свят, а когато най-сетне силно го притиснеше мизерията, когато нямаше с какво да си купи четки и бои, когато неотстъпчивият хазяин идваше по десетина пъти на ден да иска наема. Тогава в гладното му въображение изпъкваше завидната участ на богатия живописец; тогава му хрумваше дори мисълта, която често хрумва в руската глава: да зареже всички работи и да се запие от мъка напук на всичко. Сега беше почти в същото състояние.

— Да! Не бързай, потърпи! — каза ядосано той. — Най-сетне и търпението има край. Потърпи! А с какви пари утре ще обядвам? Никой няма да ми даде заем. А ако река да занеса за продан картините и рисунките си, за всичките я ми дадат, я не ми дадат двадесет копейки. Съзнавам, че наистина са ценни, всяка от тях е започната не току-тъй, във всяка съм постигнал нещо. Но каква полза? Етюди, опити — и тъй ще бъде, етюди, опити и няма да има край. Пък и кой ли ще ги купи, щом не ми е чувал името? И на кого ли са нужни рисунки на антични скулптури, правени в час по рисуване от натура, или любовта на Психея, която още не съм довършил, или изгледът от стаята ми, или пък портретът на моя Никита, въпреки че той наистина е по-хубав от портретите на който и да е от модерните живописци? Защо е така? Защо се мъча и като ученик си блъскам главата над азбуката, когато мога да блесна не по-лошо от другите и да бъда като тях — с пари.

След тези думи художникът изведнъж затрепери и побледня: от изправеното платно надничаше нечие сгърчено и изкривено лице и го гледаше. Две страшни очи се бяха вперили право в него, сякаш се готвеха да го погълнат; върху устните беше изписана страшната повеля да мълчи. Уплашен, той искаше да извика и да събуди Никита, който вече беше дал воля на юнашкото си хъркане в антрето; но тутакси се спря и се засмя. Страхът му мигом изчезна. Това беше купеният портрет, за който съвсем беше забравил. Озарило стаята, лунното сияние бе паднало върху него и му беше придало странна живост. Той взе да го разглежда и почиства. Натопи във вода гъба, избърса няколко пъти платното, изми почти изцяло натрупаните и набити по него прах

и мръсотия, закачи го пред себе си на стената и още повече се възхити от тая забележителна творба; цялото лице почти оживя, а очите го погледнаха така, че той чак трепна, дръпна се назад и каза изумен: „Гледа, гледа с човешки очи!“ Внезапно си спомни една история, която бе чул някога от професора си, за някакъв портрет на знаменития Леонардо да Винчи; великият майстор работил над него няколко години и все пак го намирал за незавършен, но по думите на Базари бил смятан от всички за най-съвършеното и изпипано произведение на изкуството. Най-изпипани в него били очите, които смайвали съвременниците; не били пропуснати дори най-дребните, едва забележими жилки и били предадени върху платното. А пък тук, в тоя портрет пред него, имаше нещо странно. Това вече не беше изкуство: то дори унищожаваше хармонията на самия портрет! Това бяха живи, човешки очи! Сякаш бяха изрязани от жив човек и пъхнати тук. Той не пораждаше оная възвишена наслада, която обзема душата на човека при вида на художествено произведение, колкото и ужасен да е неговият обект; той пораждаше някакво болезнено, мъчително чувство. „Какво е това? — неволно се питаше художникът. — Та нали това е природа, жива природа; откъде е това странно неприятно чувство? Или робското, буквално подражаване на природата е вече провинение и изглежда като силен, неблагозвучен вик? Или ако вземеш да рисуващ някой предмет безучастно, без да се вживееш в него, той непременно ще се представи само в ужасната си същност, неозарен от светлината на някаква непостижима, скрита във всичко мисъл, ще се представи в оная същност, която разкриваш, когато в желанието си да постигнеш прекрасното у човека, се въоръжаваш с анатомически нож, разсичаш вътрешностите му и виждаш отвратителното в него? Защо обикновената, примитивна природа у един художник се разкрива в някаква светлина и човек не изпитва никакво усещане за несъвършенство, напротив, струва ти се, че сякаш си изпитал наслада и след това всичко край тебе тече и се движи спокойно и плавно? И защо същата природа у друг художник изглежда примитивна, долна, въпреки че всъщност той е бил също така верен на природата? Но не, в нея няма нищо, което да те озари. Също както в пейзажа: колкото и да е великолепен, все нещо му липсва, щом на небето няма слънце.“

Той пак се приближи до портрета, за да разгледа тия чудни очи, и с ужас забеляза, че те наистина го гледат. Това не беше вече копие от натура, а оная странна живост, с която би се озарило лицето на излезлия от гроба мъртвец. Дали лунната светлина, която носеше със себе си призрачни видения и обличаше всичко в други образи, противоположни на трезвения ден, или имаше някаква друга причина, но, който знае защо, изведнъж го достраша да стои сам в стаята. Той бавно се отдалечи от портрета, обърна се на другата страна и се мъчеше да не го гледа, но очите му сами се извъръщаха натам и го оглеждаха. Достраша го дори да се разхожда из стаята; струваше му се, че сякаш тозчас някой друг ще започне да ходи по петите му, и затова се извъръщаше плахо назад. Той не беше страхлив човек; но въображението и нервите му бяха чувствителни и не можеше да си обясни своя неволнен страх тази вечер. Седна в един ъгъл, но и тук му се струваше, че ей сега някой ще го погледне през рамо в лицето. Дори хъркането на Никита, което идеше от антрето, не пропъждаше страха му. Най-сетне, без да вдига очи, той стана боязливо от мястото си, отиде в спалнята зад паравана и легна. През пролуките на паравана виждаше осветената от луната стая и най-отпред закачения на стената портрет. Очите на стареца се впериха още по-страшно, още по-многозначително в Чартков и сякаш не искаха да гледат нищо друго освен него. Изпълнен с тягостно чувство, той се осмели да стане от леглото, грабна чаршафа, приближи се до портрета и целия го обви.

След това си легна вече по-спокоен и се замисли за бедността и жалката съдба на художника, за трънливия път, който му предстои в този свят; но очите му продължаваха да гледат неволно през пролуката на паравана към завития с чаршаф портрет. Лунното сияние правеше чаршафа още по-бял и му се струваше, че страшните очи започнаха да се виждат дори през платното. Той впи уплашен поглед, сякаш искаше да се увери, че това е измислица. Но ето че наистина... вижда, вижда ясно: чаршафът вече го няма... портретът е цял открит и не гледа нищо друго наоколо, а право в него, просто вътре в него... Сърцето му изстина. Ето старецът се размърда и изведнъж се опря с две ръце на рамката. Най-сетне се повдигна на тях, извади краката си и скочи навън... През пролуката на паравана вече се виждаше само празната рамка. Из стаята се разнесе шум от стъпки, които се приближаваха все повече до паравана. Сърцето на клетия художник заби по-силно. Със

затаен от уплаха дъх той очакваше, че старецът ей сега ще погледне зад паравана. И ето, той наистина погледна със същото бронзово лице, като шареше наоколо с широко отворените си очи. Чартков се помъчи да извика — и почувствува, че няма глас, помъчи се да мръдне, да направи някакво движение — ръцете и краката му не помръдваха. С отворени уста и без да диша, той гледаше тоя страшен фантом, висок на ръст, с някакво широко азиатско расо, и чакаше да види какво ще предприеме. Старецът седна почти в краката му и измъкна нещо изпод гънките на широката си дреха. Някаква торба. Развърза я, хвана я за двата края и я тръсна: на пода тупнаха тежки фишеци; всеки беше обвит в синя хартия, върху която пишеше: „1000 жълтици“. Старецът извади дългите си костеливи ръце от широките ръкави и започна да разгъва фишеците. Златото блесна. Колкото и силни да бяха тягостното чувство и влудяващият страх на художника, той закова поглед в златото и следеше неподвижен как костеливите ръце го разгъваха, как то блестеше, звънеше нежно и глухо в тях и те отново го затъваха. В този момент той забеляза един фишек, който се беше търкулнал по-далеч от другите, чак при крака на кревата, където беше главата му. Той го грабна почти машинално и цял обзет от страх, следеше дали старецът няма да забележи. Но, изглежда, той беше много зает. Събра всичките си фишеци, сложи ги пак в торбата и без да го погледне, излезе от паравана. Щом тихите отдалечаващи се стъпки отекнаха в стаята, сърцето на Чартков заби силно. Цял разтреперан, той стисна по-силно фишека в ръка и изведнъж чу, че стъпките отново се приближават към паравана — изглежда, старецът беше разбрал, че му липсва един фишек. И ето — той пак погледна зад паравана. Обзет от отчаяние, Чартков стисна здраво фишека, напрегна всичките си сили, за да помръдне, извика — и се събуди. Беше потънал в студена пот; сърцето му биеше до пръсване; гърдите му така го стягаха, сякаш от тях искаше да излети и последният дъх. „Нима това беше сън?“ — каза той и се хвана с две ръце за главата: но видението беше така страшно живо, че не приличаше на сън. Вече буден, той видя как старецът влезе в рамката, мярна се дори полата на широката му дреха, а ръката му ясно усещаше, че само преди минута беше държала никаква тежест. Лунната светлина озаряваше стаята и по тъмните ъгли се открояваха — тук платно, там — гипсова ръка, някъде — сложена върху стол драперия, другаде — панталон и мръсни обувки. Едва сега той

забеляза, че не лежи в леглото си, а стои прав пред портрета. Как беше дошъл тук — изобщо не можеше да си обясни. Още повече се смая, че портретът беше цял открит и върху него наистина нямаше чаршаф. Вцепенен от страх, той погледна и видя, че право в него се бяха вперили живите човешки очи. Студена пот изби по лицето му; понечи да се отдръпне, но почувствува, че краката му сякаш са се сраснали със земята. И вижда — вече не насън: чертите на стареца се раздвижват, а устните започват да се изпъват към него, сякаш искат да го поемат... Той отскочи с отчаян вик — и се събуди.

„Нима и това беше сън?“ Сърцето му биеше до пукване; опипа с ръце около себе си. Да, той лежи в леглото в същото положение, в което бе заспал. Пред него е параванът; лунната светлина изпълва стаята. През пролуката на паравана се вижда портретът, цял покрит с чаршафа — така, както той го беше покрил. Значи, и това беше сън! Но стиснатата му ръка все още усеща, че в нея сякаш е имало нещо. Сърцето му бие силно, почти страшно; тежестта в гърдите е непоносима. Той вперва очи в пролуката и внимателно наблюдава чаршафа. И ето, вижда ясно, че чаршафът започва да се разтваря, сякаш под него се мятат ръце и се мъчат да го свалят. „Боже господи, какво е това!“ — извика той, като се кръстеше отчаяно, и се събуди.

И това беше сън! Той скочи от леглото, побъркан, обезумял, без да може да си обясни какво става с него: кошмар ли, таласъм ли го мъчи, трескав ли е, че бълнува, или това е живо видение. За да успокои малко възбуждения си дух и разлюлялата се кръв, която пулсираше напрегнато по всичките му жили, той се приближи до прозореца и отвори горното крило. Лъхна го студен вятър и го съживи. Лунното сияние все още озаряваше покривите и белите стени на къщите, макар че малки облачета по-често взеха да прекосяват небето. Всичко беше утихнало: от време на време от някоя далечна уличка до слуха му достигаше подрънкване на файтон, чийто файтонджия, приспиван от ленивата си кранта, дремеше в очакване на закъснял пътник. Художникът дълго гледа, подал главата си навън. По небето вече се появяваха признаците на приближаващото утро; най-сетне той почувствува, че му се додряма, хлопна прозорчето, отиде до леглото, легна и скоро заспа дълбоко като пребит.

Събуди се много късно и се почувствува в същото неприятно състояние, в което изпада човек след отравяне от въглища; болеше го

непоносимо глава. В стаята беше мрачно; неприятна влага се слоеше във въздуха и преминаваше през пролуките на прозорците, отрупани с картини и грундирано платно. Навъсен, недоволен като мокър петел, той седна на изпокъсания си диван, без да знае с какво да се залови, какво да прави и най-сетне си припомни от край до край съня. Колкото по-ясно си го припомняше, той изпъкваше във въображението му така тягостно жив, че започна да се съмнява дали наистина е било сън и обикновено бълнуване, или е имало нещо друго, някакво видение. Дръпна чаршафа и разгледа на дневна светлина страшния портрет. Очите наистина поразяваха с необикновената живост, но той не намираще в тях нищо чак толкова страшно; само като че ли някаква необяснима неприятна утайка оставаше в душата. Въпреки това все още не можеше да се убеди, че всичко е било сън. Струваше му се, че сред съня е имало някакъв страшен откъс от действителността. Сякаш нещо в погледа и израза на стареца подсказваше, че той е идвал при него тази нощ; ръката му усещаше тежестта, която преди малко е била в нея, и като че ли само преди минута някой му я бе измъкнал. Струваше му се, че ако беше стискал малко по-силно фишека, той сигурно щеше да бъде в ръката му и след като се събуди.

„Боже мой, да беше останала поне една част от парите!“ — въздъхна тежко той и във въображението му започнаха да се сипят от торбата сънуваните фишеци със съблазнителния надпис: „1000 жълтици“. Фишеците се разгъваха, златото блестеше, те се затъваха отново, а той седеше, забил неподвижен и безсмислен поглед в празния въздух, без да може да се откъсне от тая гледка — седеше като дете пред сладкиш, което гледа как другите го ядат и преглъща слюнките си. Най-сетне на вратата се потропа и той се стресна. Влезе хазяинът с кварталния, чиято поява, както е известно, е още по-неприятна за дребните хора, отколкото лицето на просителя — за богатите. Хазяинът на малката къща, в която живееше Чартков, беше едно от ония създания, които обикновено са собственици на къщи някъде по петнадесетата линия на Василевския остров, в Петербургския район или в някое затънтено място в Коломна — създание, с каквито е пълна цяла Русия и чийто характер се определя така трудно, както цветът на износен сюртук. На младини бил капитан и скандалджия, заемал и граждански служби, умеел хубавичко да пердаши, бил хем пъргав, хем конте, хем глупак; но сега на стари

години всичките му ярки качества се бяха слели в някаква безизразна неопределеност. Той беше вече вдовец, беше вече напуснал службата, не се контеше, не се хвалеше, не се закачаше, обичаше само да пие чай и да приказва през това време най-различни глупости; разхождаше се из стаята, поправяше угарката на лоената свещ; в края на месеца посещаваше наемателите си редовно, за да събере наема; излизаше навън с ключ в ръка, за да огледа покрива на къщата си; току пъдеше портиера от колибата му, където той се криеше да спи, с една дума, беше човек в оставка, който от целия си разгулен и чергарски живот запазва само калпавите навици.

— Благоволете сами да видите, Барух Кузмич — обърна се хазяинът към кварталния и разпери ръце. — Не плаща наема си и толкоз.

— Ами ако нямам пари? Почакайте, ще платя.

— Не мога да чакам, драги — каза ядосано хазяинът и размаха ключа, който държеше в ръката си. — Тук живее Потогонкин, подполковник, седем години вече живее; Ана Петровна Бухмистерова държи и сайванта, и конюшната за два коня, има трима души прислуга — ето какви са моите наематели. При мене, правичката да ви кажа, няма такива работи — да не се плаща наемът. Благоволете веднага да дадете парите и се махайте оттук.

— Да, щом сте се пазарили тъй, бъдете любезен да плащате — каза кварталният, като тръсна леко глава и пъхна пръст между копчетата на куртката си.

— Но питам ви: с какво да платя? В момента нямам пукната пара.

— В такъв случай възнаградете Иван Иванович с изделия на вашата професия — каза кварталният. — Той може би ще се съгласи да вземе картини.

— Не, драги, благодаря за картините. Да бяха поне с благородно съдържание, та човек да може да ги окачи на стената, например, някой генерал със звезда или портрет на княз Кутузов, а то какво — нарисувал селяк, селяк по риза, слугата си, дето му размива боите. Ще рисува портрета на тая свиня; аз врата му ще извия: измъкна ми всички гвоздеи от пантите, мошеникът. Ето, погледнете какви неща: ето на, стая рисува. Поне да беше дал разтребена, спретната стая, а виж го как я нарисувал, с всички боклуци и мръсотии, които са се

насъбрали. Погледнете как ми е замърсил стаята, погледнете, моля ви се. В дома ми по седем години живеят наематели, полковници, Бухмистерова Ана Петровна... Не, чуйте какво ще ви кажа: няма лош наемател от рисувача — живее като същинска свиня, просто да те пази господ от такива.

И клетият художник трябваше да изслуша търпеливо всичко това. Докато хазяинът говореше, кварталният се зае да разглежда картините и етюдите и веднага пролича, че душата му е по-будна от душата на хазяина и дори не е чужда на естетическото въздействие.

— Хе — рече той и посочи с пръст едно платно, върху което беше нарисувана гола жена, това, таквозинка... си го бива. А на онзи защо му е толкова черно под носа? Да не се е посипал с енфие?

— Сянка — отвърна строго Чартков, без да го погледне.

— Ех, можехте да я сложите другаде, а под носа мястото е много лично — каза кварталният. — А този портрет на кого е? — продължи той, като се приближи до портрета на стареца. — Ама че е страшен. Той май наистина е бил такъв страшен, леле, че той гледа! Ех, какъв Громобой^[1]! Кого сте рисували?

— Един там... не довърши думите си Чартков: чу се трясък. Изглежда, кварталният беше натиснал твърде силно рамката на портрета с грубите си полицейски ръце; страничните дъсчици хлътнаха навътре, едната падна на пода, а заедно с нея тупна и фишек със синя хартия. Чартков забеляза надписа: „1000 жълтици“. Той се спусна като безумен, грабна го, стисна го машинално в ръка и тя увисна от тежестта.

— Май че пари издрънкаха — каза кварталният, който чу, че нещо тупна на пода, но не можа да го види, защото Чартков бързо се бе спуснал да го вземе.

— А вас какво ви интересува?

— Интересува ме, защото сте длъжен веднага да платите наема на хазяина си; имате пари, а не искате да платите. Това ме интересува.

— Добре, ще му платя днес.

— А защо по-рано не искахте да платите, ами главоболите хазяина си, пък и полицията безпокоите?

— Не исках да пипам тия пари, но довечера ще му платя всичко и още утре ще напусна квартирата, не искам да оставам при такъв хазяин.

— Е, Иван Иванович, той ще ви плати — обърна се кварталният към хазяина. — А ако довечера не получите това, което ви се полага, тогава ще се разправяме, господин художнико.

След тия думи той сложи триъгълната си шапка и излезе в антрето, след него и хазяинът с наведена глава и сякаш никак замислен.

— Слава богу, пръждосаха се! — каза Чартков, като чу, че вратата отвън се затвори.

Той надникна в антрето, изпрати някъде Никита, за да остане съвсем сам, заключи подире му вратата и като се върна в стаята, започна да разгъва фишека със силно разтуптяно сърце. Вътре имаше жълтици, всички до една нови, пламтящи като огън. Чартков седеше пред купчината злато почти обезумял и все още се питаше не е ли всичко това сън. Във фишека имаше точно хиляда жълтици; беше досущ като онзи, който бе видял насън. Няколко минути той прехвърля в ръцете си жълтиците, разглеждаше ги и все още не можеше да дойде на себе си. Неочаквано във въображението му възкръснаха всички истории за съкровища, за ковчежета с тайни чекмеджета, които прадедите оставяха за разорените си внуци, твърдо уверени, че някога ще пропилят всичко, каквото са имали. Мислеше си: „Може би и в тоя случай на някой дядо му е хрумнало да остави на внука си подарък, като го скрие в рамката на семейния портрет?“ Изпълнен с романтични мечти, той започна дори да мисли, че може би тук има някаква скрита връзка със съдбата му; може би съществуването на портрета е свързано със собственото му съществуване и самата му придобивка е вече някакво предопределение. Заразглежда с любопитство рамката на портрета. От едната ѝ страна беше издълбано улейче, затулено с дъсчица толкова изкусно и незабележимо, че ако солидната ръка на кварталния не беше счупила рамката, жълтиците щяха да си останат там навеки. Като разглеждаше портрета, той още веднъж се възхити на превъзходната работа, на необикновената изработка на очите; те вече не му изглеждаха страшни, по всеки път в душата му неволно оставаше някаква неприятна утайка. „Не — каза си Чартков, — чийто и дядо да си бил, аз ще те сложа под стъкло и ще ти направя златна рамка.“ При тия думи той протегна ръка към златната купчина, която лежеше пред него; при допира до златото сърцето му заби силно. „Какво да направя с жълтиците? — мислеше той, вперил очи в тях. —

Сега съм осигурен поне за три години, мога да се затворя в стаята и да работя. Сега имам пари за бои: имам за хляб, за чай, за препитание, за наем; сега няма кой да ми пречи и досажда; ще си купя чудесен модел, ще си поръчам гипсов торс, ще излея крака, ще направя една Венера, ще си купя гравюри от най-прочутите картини. И ако поработя три години за себе си, без да бързам, не за пари, ще ударя всички в земята и мога да стана известен художник.“

Така говореше той, така му подсказваше и разумът; но отвътре се чуваше друг глас, по-ясен и звучен. И щом погледна още веднъж златото, друго заговориха неговите двадесет и две години и буйната му младост. Сега в негова власт беше всичко, което до този момент беше гледал със завистливи очи, на което се беше любувал отдалеч, преглъщайки слюнките си. Ох, как запърха сърцето му, щом само си помисли за това! Да се облече в моден фрак, да отговее след дългите пости, да си наеме чудесна квартира, да отиде веднага на театър, в сладкарница, в... — и той грабна парите и изхвърча навън.

Най-напред се отби при един шивач, облече се от глава до пети и започна като дете да се оглежда непрекъснато; накупи си парфюми, помади, без да се пазари, нае първата великолепна квартира, която му попадна на Невския проспект, с огледала и големи стъкла на прозорците: купи си непредвидено скъп лорнет от магазина, пак така непредвидено си накупи цял куп разни вратовръзки, повече, отколкото му бяха нужни, накъдри си косата при бръснаря, обиколи два пъти съвсем ненужно града с карета, натъпка се без мярка с бонбони в сладкарницата и отиде във френския ресторант, за който досега бе чувал такива мистериозни неща, каквито се разправят за китайското царство. Там обядва, като седеше изпъчен, поглеждаше доста отвисоко другите и непрекъснато оправяше пред огледалата къдриците си. Изпи бутилка шампанско, за което досега също само бе чувал. Виното го хвана леко и той излезе навън оживен, решителен, или както се казва — целият свят му беше в краката. Вървеше по улицата наперено, като гледаше всички през лорнета си. На моста зърна някогашния си професор и мина така смело покрай него, сякаш изобщо не беше го забелязал, че професорът се стъписа и дълго стоя неподвижен на моста с изписано недоумение на лицето си.

Всичките му вещи и изобщо всичко, каквото имаше: статив, платна, картини — бяха закарани същата вечер във великолепното

жилище. По-хубавите неща той сложи на лично място, а по-лошите захвърли в ъгъла и се заразхожда из великолепните стаи, като непрекъснато се оглеждаше в огледалата. В душата му се пробуди непреодолимо желание ей сега да хване славата за опашката и да се прочуе. Вече му се причуваха виковете: „Чартков, Чартков! Видяхте ли картината на Чартков! С каква лекота рисува Чартков! Какъв голям талант има Чартков!“ Той се разхождаше възторжен из стаята и кой знае къде се пренасяше. На другия ден взе десетина жълтици и отиде при един издател на популярен вестник, като го помоли за великодушното му съдействие; журналистът го прие сърдечно, веднага го нарече „многоуважаеми“, стисна му и двете ръце, разпита го подробно за името и местожителството му, а на следния ден във вестника след обявата за новоизнамерените лоени свещи се появи статия със следното заглавие: „За необикновения талант на Чартков“: „Бързам да зарадвам образованите столични жители с една, може да се каже, прекрасна във всички отношения придобивка. Всички са съгласни, че у нас има много прекрасни физиономии и прекрасни лица, но досега нямаше средства, с които те да бъдат предадени върху чудотворното платно, за да останат за потомството; сега тази липса е попълнена: намери се художник, който съчетава в себе си всичко необходимо. Сега хубавицата може да бъде сигурна, че ще бъде нарисувана с цялата грация на своята красота — ефирна, чудесна, очарователна, истинска пеперуда, която хвърчи над пролетни цветя. Почтеният баща ще се види заобиколен от семейството си. Търговецът, воинът, цивилният, държавният мъж — всеки с нов плам ще продължава своето поприще. Побързайте, побързайте, отбийте се, тръгнали на разходка, при приятел, братовчедка, във великолепен магазин, побързайте, закъдето и да сте се запътили. Разкошното ателие на художника (Невски проспект еди-кой си номер) е цялото отрупано с портрети, излезли от четката му, която е достойна за Вандайковци и Тициановци. Човек не знае на какво да се възхищава: дали на точността и приликата с оригиналите, или на необикновената яркост и свежест на боите. Хвала вам, художнико! Вие сте изтеглили печеливш билет от лотарията. Бъдете жив и здрав, Андрей Петрович (изглежда, журналистът обичаше да фамилиарничи)! Прославяйте себе си и нас! Ние умеем да ви ценим. Всеобщият наплив, а заедно с него и парите,

макар че някои от нашите братя журналисти се бунтуват срещу тях, ще ви бъдат наградата.“

Художникът прочете обявата със скрито задоволство; лицето му светна. За него заговориха в печата — това ставаше за пръв път; той препрочете няколко пъти тия редове. Сравняването с Ван Дайк и Тициан го поласка много. Изречението: „Бъдете жив и здрав, Андрей Петрович“ също много му хареса; да се обръщат така към него в печата — това беше чест, изобщо непозната досега за него. Той започна да се разхожда бързо из стаята, като си рошеше косата, ту седнаше в креслата, ту скачаше от тях и седнаше на дивана, непрекъснато си представяше как ще приема посетителите и посетителките, приближаваше се до платното и замахваше с четката, като се опитваше да приучи ръката си към грациозни движения. На следния ден звънчето на вратата издрънка; той изтича да отвори. Влезе дама, водена от лакей с ливрея, подплатена с кожа, а заедно с дамата — и младичко осемнадесетгодишно девойче, дъщеря ѝ.

— Вие ли сте мосьо Чартков? — каза дамата.

Художникът се поклони.

— Толкова пишат за вас; казват, че портретите ви били върхът на съвършенството. — След тия думи дамата сложи на очите си лорнета и се спусна бързо да оглежда стените, които бяха празни. — Но къде са портретите ви?

— Изнесоха ги — пообърка се художникът. — Аз току-що се пренесох в това жилище, та те са още на път... не са пристигнали.

— Били ли сте в Италия? — каза дамата и насочи лорнета си към него, понеже не намери нищо друго, към което би могла да го насочи.

— Не, не съм бил, но искам да отида... впрочем засега отложих... Заповядайте, ето кресло, вие сте уморена...

— Благодаря, дълго седях в каретата. А ето, най-сетне виждам ваши творби! — каза дамата и се спусна към отсрещната стена, като насочи лорнета си към сложените на пода етюди, скици, пейзажи и портрети. — *C'est charmant! Lise, Lise, venez ici!*^[2] Ето стая в стила на Тенер; безпорядък, безпорядък, маса, върху нея бюст, ръка, палитра; виж само прахта как е нарисувана! *C'est charmant!* А ето виж на онова платно жена, която си мие лицето. *Quelle jolie figure!*^[3] Ах, селяк! Lise, Lise, селяк с руска риза! Гледай: селяк! Значи, вие не само портрети рисувате?

— О, това е вятър работа... Просто тъй, играл съм си... етюдчета...

— Кажете, какво мнение имате за сегашните портретисти? Съгласен ли сте, че днес няма такива като Тициан? Липсва оная сила в колорита, липсва... колко жалко, че не мога да ви го кажа на руски (дамата беше любителка на живописиста и бе обиколила с лорнета си всички галерии на Италия). Обаче мосьо Нол... ах, как рисува той! Какъв необикновен рисунък! Аз намирам, че неговите лица са поизразителни, отколкото Тициановите. Не познавате ли мосьо Нол?

— Кой е този Нол? — попита художникът.

— Мосьо Нол. Ах, какъв талант! Той я нарисува, когато беше на дванадесет години. Трябва непременно да дойдете у нас. Lise, ще му покажеш албума си. Знаете ли, ние дойдохме, за да започнете веднага портрета й.

— Разбира се, ей сега ще се приготвя.

И Чартков за миг премести статива с готовото платно, взе в ръка палитрата и впери поглед в бледото личице на дъщерята. Ако добре познаваше човешката природа, той веднага щеше да прочете върху него първите признаци на детска пристрастеност към баловете, първите признаци на мъка и недоволство, че има толкова време преди обед и след обед, на желание да излезе с нова рокля на разходка, тежките следи от безучастно старателно занимание с различните изкуства, които майката внушаваше за възвисяване на душата и чувствата. Но в нежното личице художникът виждаше само примамливата за четката почти порцеланова прозрачност на плътта, привлекателната лека отпадналост, тънката бяла шийка и аристократичната нежност на тялото й. Затова предварително се готвеше да тържествува, да покаже лекотата и блясъка на изкуството си, което досега бе имало работа само със суровите черти на груби модели, със строгите антични произведения и копия от някои класически майстори. Вече си представяше мислено как ще излезе това нежничко личице.

— Знаете ли — каза дамата с малко дори трогателен израз на лицето, — аз бих искала... Тя сега е с рокля; да си призная, аз бих искала тя да не бъде с рокля, с която толкова сме свикнали; бих искала да бъде облечена просто и да седи в сянката на зеленина, пред някакви поля, в далечината да има стада или горичка... за да не личи, че отива

някъде на бал или на модна вечер. Да си призная, нашите балове така убиват душата, така притъпяват остатъците от чувствата... да има простота, повече простота.

Уви! По лицето и на майката, и на дъщерята се четеше, че и двете бяха станали почти възрастни.

Чартков се залови за работа, настани модела да седне, пообмисли всичко казано; замахна с четката във въздуха и определи наум точките; присви леко очи, дръпна се назад, погледна отдалеч, започна и за един час сложи грунда. Доволен, той се залови да рисува, работата го увлече. Скоро забрави всичко, забрави дори, че се намира пред аристократични дами, та чак започна да показва някои художнически маниери, като издаваше гласно различни звуци и от време на време затананикваше, както се случва с художник, който се е отдал изцяло на работата си. Съвсем безцеремонно, с едно замахване на четката караше модела си да повдига глава, който най-сетне започна непрекъснато да се върти, а на лицето му се изписа пълна умора.

— Стига, за днес стига — каза дамата.

— Още малко — рече захласнатият художник.

— Не, време е! Lise, три часът е! — каза тя, като извади малко часовниче, закачено на златна верижка за колана ѝ, и извика: — Ах, колко е късно!

— Само една минутка — рече Чартков с простодушен и умолителен глас на дете.

Но, изглежда, че този път дамата съвсем не беше склонна да задоволява художествените му нужди и обеща другия път да останат по-дълго.

„Неприятна работа — помисли си Чартков, тъкмо ръката ми се разработи.“ Той си спомни, че когато работеше в ателието си на Василевския остров, никой не го прекъсваше, не го спираше; понякога Никита седеше, без да мръдне от мястото си — рисувай го, колкото си щещ; той дори заспиваше в позата, в която му бе поръчано да седи. И недоволен, Чартков сложи четката и палитрата на стола и застана умиелен пред платното. Комплиментът, направен от светската дама, го извади от унеса. Той се втурна бързо към вратата, за да ги изпрати, на стълбата получи покана да им гостува, да отиде следващата седмица на обед и с весело лице се върна в стаята си. Аристократичната дама го беше напълно очаровала. Досега той гледаше на подобни същества

като на нещо недостъпно; те бяха родени само за да се разхождат във великолепна каляска с лакей в ливреи и наконтен кочияш и да поглеждат равнодушно кретащия пешеходец със скромна наметка. И ето че неочаквано едно от тия същества бе дошло в дома му; той му рисува портрет, поканен е на обед в аристократичен дом. Обзе го необикновено задоволство; беше съвсем опиянен и се възнагради с чудесен обед, вечерно представление и пак съвсем ненужно се разходи с карета из града.

През следващите дни изобщо не помисли за обичайната си работа. Само се приготвяше и чакаше да чуе звънеца. Най-сетне аристократичната дама пристигна заедно с бледничката си дъщеря. Той ги покани да седнат, премести платното, вече сръчно и с претенции за светски обноски, и започна да рисува. Слънчевият ден и ясното осветление му помогнаха много. В нежния си модел той усети толкова неща, които, ако можеха да се уловят и отразят върху платното, щяха да придадат на портрета голяма стойност; усети, че може да направи нещо особено, ако изпълни всичко в оная завършеност, която в момента моделът разкриваше пред него. Сърцето му дори затрептя леко, когато почувствува, че ще изрази онова, което другите не бяха още забелязали. Работата го погълна изцяло, той се отдаде на четката си и отново забрави за аристократичния произход на оригинала. Със затаен дъх следеше как успяваше да предаде нежните черти и почти прозрачното тяло на седемнадесетгодишната девойка. Той улавяше всеки оттенък, леката жълтина, едва доловимата синина под очите и тъкмо се готвеше да отрази дори малката пъпчица, изскочила на челото, когато неочаквано чу над главата си гласа на майката.

— Ах, защо е това? Няма нужда от него — каза дамата. — Освен това... вижте, на някои места... като че има малко повече жълто, а тука пък има съвсем черни петънца.

Художникът започна да обяснява, че тъкмо тия петънца и жълтината подчертават, придават приятни и нежни тонове на лицето. Но му отговориха, че те не придавали никакви тонове и изобщо не подчертавали нищо; само така му се струвало.

— Но позволете ми само ей тука да мина с малко жълта боя — каза простодушно художникът.

Но и това не му позволиха. Заявиха, че Lise само днес е малко неразположена, но тя никога не е жълта и лицето ѝ прави впечатление

именно със свежестта си. Художникът се зае с тъга да изглажда онова, което благодарение на четката му се беше открито върху платното. Много от почти незабележимите черти изчезнаха, а заедно с тях изчезна донякъде и приликата. Той започна машинално да придава на портрета онзи общ колорит, който се дава наизуст и превръща лицата, рисувани дори от натура, някак в студено идеални, каквито се срещат по ученическите програми. Но дамата беше доволна, че оскърбителният колорит беше напълно отстранен. Тя само изрази учудване, че работата се проточи толкова дълго, и добави, че чувала да разправят как той за два сеанса завършвал окончателно един портрет. Художникът не можа нищо да отговори. Дамите станаха и се приготвиха да си ходят. Чартков остави четката, изпрати ги до вратата и дълго стоя умислен пред своя портрет. Гледаше го с глупави очи, а в главата му се мяркаха ония нежни женствени черти, онези оттенъци и леки тонове, които беше доловил, а четката му ги унищожи безжалостно. Завладян изцяло от тях, той остави портрета настрана и извади отнякъде една недовършена глава на Психея, която много отдавна и ескизно беше нахвърлял върху платното. Това беше изкусно нарисувано лице, обаче съвършено идеално, студено, с най-общии черти, които още не бяха приели живата плът. Понеже в момента нямаше какво да прави, той започна да го повтаря с четката, като нанасяше върху него всичко, което можа да съзре в лицето на аристократичната посетителка и да го запомни. Уловените от него черти, оттенъци и тонове се нанасяха тук в онзи пречистен вид, в който се появяват едва след като художникът, който много дълго е съзерцавал природата, се откъсна от нея и създава равностойно творение. Психея започна да оживява, а едва прозиращата идея да си облича във видима плът. Типът на младичкото светско момиче беше неволно придаден на Психея и така тя получи своеобразен израз, който даваше право това произведение да се нарече наистина оригинално. Чартков сякаш се беше възползувал отчасти, а едновременно и изцяло от това, което му беше предоставил оригиналът, като съвсем се бе пристрастил към работата си. Няколко дни подред той беше зает само с нея. Над тази работа го завариха и дошлите познати дами. Той не успя да свали картината от статива. Двете дами извикаха от възторг и плеснаха с ръце.

— Lise, Lise! Ах, каква прилика! Superbe, superbe!^[4] Как добре сте го измислили да я облечете в гръцки костюм. Ах, какъв сюрприз!

Художникът не знаеше как да освободи дамите от приятната заблуда. Засрамен, с наведена глава, той каза тихо:

— Това е Психея.

— Като Психея? C'est charmant! — каза майката с усмивка. Дъщерята също се усмихна. — Нали, Lise, на тебе най-много ти прилича да бъдеш нарисувана като Психея? Quelle idee delicieuse!^[5] А каква изработка! Това е Кореджо. Признавам си, чела съм и съм слушала за вас, но не знаех, че имате такъв талант. Не, вие на всяка цена трябва да нарисувате и мен.

Личеше си, че и дамата иска да бъде изобразена като някаква Психея.

„Какво да ги правя? — помисли си художникът. — Щом така искат, нека Психея да мине за онова, което желаят“ — и добави гласно:

— Ако обичате, поседнете малко, аз ще пипна още тук-там.

— Ах, страхувам се да не би нещо... тя толкова прилича сега.

Но художникът разбра, че страхът беше за жълтината, и ги успокои, като каза, че само ще придаде повече блясък в очите. А всъщност му беше съвсем съвестно и искаше колкото се може повече да придаде прилика с оригинала, за да не го укори някой в изключително безсрамие. И наистина най-после чертите на бледната девойка започнаха да се открояват по-ясно в образа на Психея.

— Стига! — каза майката, която започваше да се опасява да не би приликата да стане прекалено голяма.

Художникът беше възнаграден с всичко: с усмивка, пари, комплимент, искрено ръкостискане, покана за обеди; с една дума, получи безброй ласкателни награди. Портретът вдигна шум из града. Дамата го показва на приятелките си; всички се учудваха на похвата, с който художникът бе съумял да запази приликата и едновременно с това да придаде красота на оригинала. Последната забележка беше направена, разбира се, с лека руменина от завист по лицето. И изведнъж художникът беше отрупан с поръчки. Като че ли целият град искаше да се рисува при него. На вратата му непрекъснато се звънеше. От една страна, това можеше да се приеме за хубаво, защото му се предлагаше колкото иска да практикува чрез много и най-различни лица. Но за нещастие всички бяха хора, с които трудно можеше да се

работи, хора припрени, заети или пък от висшето общество — значи, още по-заети от всички други и затова безкрайно нетърпеливи. Отвред настояваха за едно — да стане хубаво и бързо. Художникът разбра, че беше абсолютно невъзможно да завършва портретите, че трябва да компенсира всичко със сръчност и смел замах на четката. Да улавя само цялото, общия израз, без да се задълбочава в изтънчените подробности; с една дума, беше невъзможно да се придържа към природата в нейния завършен вид. Освен това трябва да се добави, че почти всички, които рисувахе, имаха много и най-различни претенции. Дамите настояваха в портретите им да бъдат разкрити преди всичко душата и характерът, а за останалото понякога може и изобщо да не се държи сметка, да се закръглят всички ъгловатости, да се тушират всички недостатъци и дори, ако е възможно, съвсем да се изригват. С една дума, лицето да бъде такова, че всеки, който го погледне, ако не се влюби съвсем, но поне да се захласне. И затова, когато сядаха да позират, лицата им понякога приемаха такъв израз, че художникът се смайваше; една се опитваше да изобрази върху лицето си меланхолия, друга — мечтателност, трета на всяка цена искаше да направи устата си по-малка и толкова я свиваше, че накрая тя се превръщаше в точка, не по-голяма от главичката на топлийка. И всички изискваха от него прилика и непринудена естественост. Мъжете не падаха по-долу от дамите. Един искаше да бъде нарисуван със силно, енергично извита глава; друг — с вдигнати нагоре въодушевени очи; някакъв гвардейски поручик искаше непременно в очите му да се чете Марс; граждански сановник все гледаше да има повече откровеност и благородство в лицето му и ръката му да бъде опряна върху книга, на която с едри букви да пише: „Винаги бранеше правдата.“ Отначало художникът цял се изпотяваше от такива желаня: всичко това трябваше да се прецени, обмисли, а пък му даваха много къси срокове. Накрая намери разковничето и вече никак не се затрудняваше. Още от първите две-три думи схващаше кой как искаше да бъде нарисуван. Който искаше Марс, изфабрикуваше му лице на Марс; който се стремеше да бъде Байрон, приготвяше му байроновска поза и жест. Дали Корина, Ундина^[6] или Аспазия^[7] желаеха да бъдат дамите, той на драго сърце се съгласяваше с всичко и вече от себе си добавяше на всекиго достатъчно благовидност, което, както се знае, никому не пречи и заради нея понякога се прощава на

художника дори липсата на прилика. Скоро сам започна да се възхищава на чудната бързина и замаха, с които рисуваше. А рисуваните — от само себе си се разбира — бяха във възторг и го провъзгласяваха за гений.

Чартков стана модерен живописец във всяко отношение. Започна да ходи по обеда, да придружава дамите в художествени галерии и дори на разходка, да се облича елегантно и да твърди гласно, че художникът е длъжен да принадлежи на обществото, че трябва да поддържа званието си, че художниците се обличат като цигани, не могат да се държат прилично, не спазват изискания тон и са лишени от всякаква култура. В дома си, в ателието си той въведе несравним ред и чистота, нае двама великолепни лакеи, взе си ученици-контета, преобличаше се по няколко пъти на ден в различни утринни костюми, къдреше си косата, започна с по-изискани маниери да приема посетителите си, да разхубавява с всички възможни средства външността си, за да прави приятно впечатление на дамите; с една дума, човек вече не можеше да познае в него неотдавнашния скромнен художник, който някога работеше незабележимо в къщурката на Василевския остров. Сега той се изказваше рязко за художниците и за изкуството; твърдеше, че на предишните художници са приписани прекалено много заслуги, а всички предшественици на Рафаело са рисували не хора, а риби; зрителите само си въобразявали, че в картините им се долавяла някаква святост; дори самият Рафаело не всичко бил нарисувал хубаво и в много свои произведения запазил славата си по традиция; Микеланджело бил самохвалко, защото искал да се хвали със знанията си по анатомия, в него нямало никаква грациозност и истински блясък, сила на таланта и колорит трябвало да се търси само днес, в този век. Тогава естествено ставаше дума и за него.

— Не, аз не мога да разбера — казваше той — художниците, които, като залегнат над нещо, се изтрепват от работа. Този, който се блъска няколко месеца над една и съща картина, според мен е труженик, а не художник. Не мога да повярвам, че той има талант. Геният твори смело, бързо. Ето например аз — разправяше той обикновено на посетителите си, — този портрет го нарисувах за два дни, тази глава — за един ден, това — за няколко часа, другото — за

час и нещо. Не, аз... аз наистина не признавам за изкуство онова, което се прави черта по черта; това е вече занаят, а не изкуство.

Така говореше той на посетителите си, които се възхищаваха на енергията и сръчността му и чак ахкаха, когато чуеха колко бързо рисува, а после разправяха помежду си: „Това е талант, истински талант! Вижте как говори, как блестят очите му! Il y a quelque chose d'extraordinaire dans toute sa figure.“^[8]

Художникът се ласкаеше от тия приказки. Когато в списанията се появеше хвалебствена статия за него, той се радваше като дете, въпреки че тези хвалебствия плащаше от собствения си джоб. Той разнасяше напечатаната статия навсякъде и уж случайно я показваше на познати и приятели и се радваше съвсем простодушно, дори наивно. Славата му растеше, работата и поръчките му се увеличаваха. Започнаха вече да му омръзват едни и същи портрети и лица, чиито пози и извивки беше научил наизуст. Вече не рисуваше с особено удоволствие, а се стараеше само да нахвърли надвенатри главата, а останалото даваше на учениците си да го довършат. По-рано все пак търсеше да даде някаква нова поза, да направи впечатление със сила, с ефект. Сега и това започваше да му дотяга. Умът му се уморяваше да съчинява и съобразява. Не му беше по силите, пък и нямаше време: разпиленият живот и висшето общество, където се мъчеше да играе ролята на светски човек — всичко това го отдалечаваше от труда и мисленето. Започна да рисува безучастно и неодухотворено и без да усети, се затвори в едни и същи, определени и отдавна изтъркани форми. Еднообразните, студените, вечно спретнати и сякаш закопчани лица на чиновниците, военните и цивилните не даваха голям простор на четката му: постепенно тя започна да забравя и великолепните драпировки, и силните движения, и страстите. За композиция, за художествена фраза, за нейната сложна завръзка не можеше и дума да става. Пред погледа му имаше само мундир, корсет или фрак, от които художника го побиват тръпки и всякакво въображение изчезва. Творбите му вече не се отличаваха дори с най-обикновени достойнства, но въпреки това те все още се ползуваха със слава, макар че истинските ценители и художници, когато гледаха последните му работи, присвиваха само рамене. А тия, които познаваха Чартков от по-рано, се чудеа как е могъл да изчезне талантът му, чиито признаци се бяха проявили съвсем ярко още в самото начало, и напразно се

мъчеха да си обяснят как може да угасне дарбата у човек, който едва е достигнал пълния разцвет на силите си.

Но опияненият художник не чуваше тия разговори. Той вече наближаваше времето, когато умът и годините стават солидни; започна да дебелее и явно да расте на ширина. Във вестниците и списанията вече четеше епитетите: „нашият уважаем Андрей Петрович“, „нашият заслужил Андрей Петрович“. Започнаха да му предлагат почетни служби, да го канят на изпити, в комитети. Започна вече, както винаги в почетната възраст, да брани усилено Рафаело и старите художници не защото се бе убедил напълно в големите им достойнства, а за да кори чрез тях младите художници. Започваше вече, както правят всички на тия години, да обвинява всеки младеж без изключение в безнравственост и осъдително развитие на духовните сили. Започваше вече да вярва, че всичко в света става просто, че няма вдъхновение свише и всичко потребно трябва да бъде подложено на строга последователна точност и еднообразие. С една дума, животът му вече навлезе в ония години, когато всичко у човека, от което лъха порив, се уталожава, когато могъщият лък по-слабо докосва душата и не обгръща сърцето с покъртителни звуци, когато допирът с красотата не превръща вече девствените сили в огън и плам, а всички тлеещи чувства стават по-достъпни за звука на златото, вслушват се внимателно в съблазнителната му музика и постепенно и неусетно позволяват да ги приспи окончателно. Славата не може да донесе наслада на онзи, който я е откраднал, а не я е заслужил; тя поражда непрекъснато трепети само в достойния за нея. И затова всичките му чувства и пориви се насочиха към златото. Златото стана негова страст, идеал, страх, наслада, цел. Пачки банкноти се трупаха в сандъците и като всеки, на когото съдбата отрежда този страшен дар, той започна да става отегчителен, чужд на всичко освен на златото, неоснователен скъперник, който събираше пари, без да знае защо, и вече беше на път да се превърне в едно от онези странни същества, каквито често се срещат в нашето безчувствено общество и на които изпълненият с живот и чувства човек гледа с ужас, защото му се струват движещи се каменни ковчези с мъртвец в тях вместо със сърце. Но едно събитие го потресе и разбуди цялото му същество.

Един ден той намери на бюрото си писъмце, с което Академията на изкуствата го канеше като свой почетен член да дойде и даде

мнението си за някакво ново, изпратено от Италия произведение на руски художник, заминал да се усъвършенствува там. Този художник беше негов другар и от ранни години обичаше страстно изкуството; с пламенната си душа на труженик той му се отдаде изцяло, откъсна се от приятели, близки, от скъпите си навици и се устреми натам, където под прекрасните небеса зрее величавият разсадник на изкуствата — чудният Рим, чието име кара пламенното сърце на художника да бие силно и буйно. Той потъна като отшелник в труд и занимания, без да се отвлеча с нищо друго. Не се интересувахе дали хората одумваха характера му, неумението да се държи в обществото, неспазването на светските обноски, бедното му, неизискано облекло, което унижавало званието художник. Беше му безразлично дали неговите събратя му се сърдят, или не. Пренебрегваше всичко, всичко беше отдал на изкуството. Посещавахе неуморно галериите, по цели часове стоеше пред произведенията на великите майстори, като търсеше и изучавахе великолепните им похвати. Нищо не завършваше, без да се провери няколко пъти чрез тия велики учители и да прочете в творенията им безмълвен и красноречив съвет за себе си. Не вземаше участие в шумни разговори и спорове; не беше нито на страната на пуристите, нито против тях. На всяко нещо отдаваше, толкова внимание, колкото му се полагаше, като от всичко извличаше само прекрасното и накрая прие за свой учител единствен божествения Рафаело. Точно както велик поетхудожник, който, след като изчита хиляди най-различни произведения, изпълнени с много прелест и величава красота, накрая си оставя за настолна книга единствено Омировата „Илиада“, защото открива, че в нея се намира всичко, каквото му трябва, и няма нещо, което да не е отразено вече тук с изключително и великолепно съвършенство. И затова от своята школа той възприе величавата идея на творчеството, могъщата красота на мисълта и съвършената прелест на божествената живопис.

Когато влезе в залата, Чартков завари там цял куп посетители, които се бяха струпали пред картината. Този път навред цареше пълна тишина, каквато рядко се случва там, където гъмжи от ценители. Той побърза да си придаде важен вид на познавач и се приближи до картината; но, боже, какво е това!

Пред него стоеше произведението на художника — чисто, непорочно и прекрасно като девица. То се извисяваше над всичко,

скромно, божествено — невинно и естествено като гений. И сякаш божествените фигури, смаяни от толкова устремени в тях погледи, бяха спуснали срамежливо прекрасните си ресници. Специалистите гледаха новото, неவிжданo изкуство, изпаднали неволно в захлас. Всичко в него сякаш се бе сляло в едно: изучаването на Рафаело, отразено в изключителното благородство на позите, проучването на Кореджо, което се долавяше в абсолютното съвършенство на стила. Но най-властно се открояваше силата на таланта, която самият художник носеше в душата си. От нея беше проникната и най-малката подробност в картината; във всичко беше осъзната закономерността и вътрешната сила. Навред беше доловена плавната закръгленост на линиите, съществуваща в природата, която може да се улови само от окото на художника-творец, докато при копиращия тя се получава ъгловато. Личеше, че всичко, извлечено от външния свят, художникът бе притаил отначало в душата си и вече оттам, от душевния извор, го бе излял като мелодична, тържествена песен. И стана ясно дори на неосведомените каква безкрайна пропаст съществува между истинското творение и простото копие на природата. Почти невъзможно беше да се опише онова необикновено безмълвие, което неволно бе завладяло всички, впили очи в картината — никакъв глас, никакъв шепот; а картината сякаш се издигаше все по-високо и по-високо; тя се открояваше от всичко — по-светла и по-чудесна — и най-сетне се превърна в един миг — плод на долетялата от небесата мисъл на художника, миг, за който целият човешки живот е само една подготовка. Неволни сълзи напиреха в очите на посетителите, заобиколили картината. Сякаш всички вкусове, всички дръзки, неправилни отклонения от вкуса се бяха слели в някакъв безмълвен химн на божественото произведение. Чартков стоеше пред картината неподвижен, с отворена уста, и едва когато посетителите и специалистите зашумяха полека-лека и започнаха да разсъждават върху качествата на произведението, едва когато се обърнаха към него с молба да каже мнението си, той се опомни; искаше да си придаде равнодушен, обикновен вид, искаше да изрази обикновеното пошло мнение на безчувствените художници от рода на следното: „Да, разбира се, вярно е, не може да се отрече талантът на художника; тук-там има нещичко; личи си, че е искал да каже нещо, но що се отнася до най-главното...“ И след тия думи естествено да добави такива

похвали, каквито никой художник не би пожелал да чуе. Искаше да го стори, но думите му замряха на устните и вместо отговор от него се изтръгнаха сълзи и глухи ридания и той избяга като безумен от залата.

Известно време той седя неподвижен и безчувствен сред великолепното си ателие. За миг цялото му същество, целият му живот се пробуди, сякаш му се възвърна младостта, сякаш угасналите искри на таланта му пламнаха отново. Изведнъж от очите му падна превръзката. Боже! Да погуби така безжалостно най-хубавите години от младостта си; да унищожи, да угаси искрата на огъня, който може би е тлял в гърдите му и сега щеше да се разгори във величие и красота и да изтръгне същите сълзи на възторг и благодарност! И да погуби всичко това, да го погуби без капка съжаление. Сякаш в тая минута в душата му неочаквано и наведнъж оживяха познатите някога пориви и напрежение. Той грабна четката и се приближи до платното. По лицето му изби пот от напрежение; цял се превърна в едно желание и пламна от една мисъл: искаше му се да нарисува падналия ангел. Тази идея най-много подходдаше на душевното му състояние. Но уви! Фигурите, позите, композициите му излизаха изнасилени и несвързани. Похватите и въображението му се бяха затворили само в едни канони и безсилният порив да престъпи границите и оковите, които сам си бе сложил, се проявяваше в отклонения и грешки. Той бе пренебрегнал уморителната висока стълба на постепенните знания и първоначалните основни закони за бъдещите велики творения. Обзе го яд. Заповяда да изхвърлят от ателието му всички последни произведения, всички безжизнени модни картинки, всички портрети на хусари, дами и статски съветници. Заклучи се в стаята си, заповяда да не пускат никого и цял потъна в работа. Работеше като търпелив юноша, като ученик. Но колко безпощадно неблагоприятно беше всичко, което излизаше изпод четката му! На всяка крачка беше спиран от непознаването на най-елементарни неща; обикновеният незначителен прийо̀м охлаждаше целия му порив и застава̀ше като непреодолим пра̀г за въображението му. Четката му неволно се връща̀ше към усвоените форми, ръцете заема̀ха заученото вече положение, главата не смеѐше да направи необичайна извивка, дори в гънките на дрехите се долавя̀ше зазубреното и те не желя̀еха да се подчинят и да се надипля̀т върху непознатата поза на тялото. И той чувствуваше, чувствуваше и вижда̀ше това сам!

„Но дали наистина съм имал талант? — рече той най-сетне. — Дали не съм се излъгал?“ И като каза тия думи, той се приближи до предишните си творби, които някога беше работил с такава чистота, така безкористно там, в бедната къщурка на тихия Василевски остров, далеч от хора, охолство и всякакви прищевки. Приблечи се до тях и докато ги разглеждаше внимателно едно по едно, в паметта му изплува постепенно целият му предишен мизерен живот. „Да — каза отчаяно той, — имал съм талант. Навред във всяко нещо се долавят признаците и следите от него...“

Той се спря и внезапно цялото му тяло затрепера, очите му срещнаха други очи, вперени неподвижно в него. Очите от необикновения портрет, който бе купил на Шчукинский базар. През цялото време той беше покрит, затрупан с други картини, и Чартков беше съвсем забравил за него. Но сега, когато бяха изнесени всички модни портрети и картини, които изпълваха ателието му, той като че нарочно се показва отгоре заедно с предишните произведения от младостта му. Чартков си спомни цялата му необикновена история, спомни си, че този странен портрет донякъде стана причина за неговото преобразяване, че паричното съкровище, получено по такъв невероятен начин, роди у него всички суетни подбуди, които погубиха таланта му — и за малко не го обзе лудост. Заповяда да изхвърлят омразния портрет. Но това не уталожи душевното му вълнение; чувствата му, цялото му същество бяха разтърсени издъно и той изпита ужасната мъка, която се среща понякога в живота като ярко изключение, когато слабият талант се мъчи да се прояви в по-голям и не може; мъката, която великите неща пораждат у юношата, но у онзи, който е прескочил границата на мечтите, се превръща в безплодна жажда; адската мъка, която прави човека способен на ужасни злодеяния. Обзе го страшна завист, завист до полуда. Щом видеше произведение, което носеше печата на таланта, лицето му позеленяваше. Той скърцаше със зъби и го поглъщаше с поглед на ламя. В душата му се породил най-пъкленото намерение, което някога е кроил човек, и той се втурна с бясна сила да го осъществява. Започна да купува всичко най-хубаво, създадено от живописца. Щом купеше някоя скъпа картина, донасяше я предпазливо в стаята си, хвърляше се върху нея като разярен тигър, дърпаше я, разкъсваше я, нарязваше я на парчета, тъпчеше я с крака и се смееше от наслада. Несметните

богатства, които беше натрупал, му даваха възможност да задоволява адското си желание. Той развърза всичките си торбички със злато и разтвори сандъците си. Досега нито една чудовищна рожба на невежеството не беше унищожавала толкова прекрасни произведения, колкото унищожи този свиреп отмъстител. На всички разпродажби, щом той се появеше, всеки предварително се отчайваше, че може да купи някоя художествена творба. Сякаш разгневеното небе беше изпратило нарочно на земята този ужасен бич, за да лиши света от хармонията му. Тази ужасна страст му придаде страшен колорит; лицето му беше винаги зелено от злоба. Чертите му изразяваха хула към света и отрицание. Той беше сякаш олицетворение на страшния демон, така идеално изобразен от Пушкин. Устата му не произнасяха нищо друго освен отровни думи и вечно порицание. На улицата се изпречваше като харпия и щом го зърнеха отдалеч, всички, дори познатите му, се опитваха да се изплъзнат и да избягнат срещата с него, защото щеше да им отрови целия ден след това.

За щастие на света и изкуствата такъв напрегнат и убийствен живот не можеше да продължава дълго; размерът на страстите беше прекалено неестествен и огромен за слабите му сили. Припадъците на ярост и безумие зачестиха и най-сетне се превърнаха в много страшна болест. Жестока треска, съчетана с най-скоротечна туберкулоза, го сграбчи така свирепо, че за три дни той стана като сянка. Към това се прибавиха и всички признаци на безнадеждна лудост. Понякога няколко души не можеха да го удържат. Привиждаха му се отдавна забравените живи очи на необикновения портрет и тогава лудостта му ставаше ужасна. Всички хора, които бяха край леглото, му заприличваха на страшния портрет. Той ставаше двоен, четворен пред погледа му; струваше му се, че стените са обкичени с портрети, вперили в него неподвижните си живи очи. Страшните портрети гледаха от тавана, от пода, стаята се разширяваше и растеше безкрайно, за да побере колкото може повече неподвижни очи. Лекарят, който се беше заел да го лекува, бе подочул за странната му история и се мъчеше с всички сили да разкрие тайната връзка между събитията от живота му и привиденията, които му се явяваха, но не успя. Болният не разбираше и не чувствуваше нищо друго освен страданията си и издаваше само ужасни ридания и несвързани думи. Най-сетне животът му секна при последния, вече безмълвен порив на

страданието. Трупът беше страшен. Не намериха нищо и от огромното му богатство, но когато видяха нарязаните парчета от чудните произведения на изкуството, чиято цена надхвърляше милиони, разбраха за какво ужасно нещо то беше употребено.

---

[1] Герой от първата част на баладата на В. Жуковски „Дванадесет спящи девизи“, продал душата си на дявола. — Б.р. ↑

[2] Очарователно! Лиза, Лиза, ела тук! (*фр.*) — Б.р. ↑

[3] Какво хубаво лице! (*фр.*) — Б.р. ↑

[4] Великолепно, великолепно! (*фр.*) — Б.р. ↑

[5] Каква чудесна идея! (*фр.*) — Б.р. ↑

[6] Героини от произведения на Мадам дьо Стал и В. Жуковски. — Б.р. ↑

[7] Героиня, известна с красотата и ума си, приятелка на атинския държавен деец Перикъл. — Б.р. ↑

[8] Има нещо необикновено в цялата му фигура! (*фр.*) — Б.р. ↑

ВТОРА ЧАСТ

Много карети, файтони и каляски бяха спрели пред входа на къщата, където разпродаваха на търг вещите на един от онези заможни любители на изкуството, които прекарваха целия си живот в сладка дрямка, потънали в зефири и амури, прочуваха се неволно като меценати и с лека ръка изхарчваха за това милионите, натрупани от благоразумните им бащи, а често и от собствените им предишни занимания. Както е известно, сега такива меценати вече няма и нашият XIX век отдавна е придобил досадната физиономия на banker, който се наслаждава на своите милиони само във вид на цифри, нанасяни върху хартия. Дългата зала беше пълна с пъстра тълпа посетители, налетели като хищни птици върху неприбран труп. Имаше цяла флотилия руски търговци от Гостиний двор и дори от битпазара, които бяха облечени със сини немски сюртуци. Държането и изразът им тук бяха някак по-само уверени, по-принудени, без следа от оная сладникава услужливост, която особено се откроява у руския търговец, когато обслужва в магазина си купувач. Тук не спазваха никакво приличие, въпреки че в залата имаше аристократи, пред които другаде с поклоните си бяха готови да оберат праха, нанесен от собствените им обувки. Тук те бяха съвсем безцеремонни, опипваха нахално книгите и картините, за да разберат стойността им, и смело наддаваха над цените, предлагани от графовете-ценители. В залата имаше много постоянни посетители на публични разпродажби, решили да заменят закуската си сутрин с посещението на някакъв търг; аристократи-ценители, които се смятаха за задължени да не пропуснат случай да увеличат колекцията си, пък и не знаеха с какво друго да запълнят времето си от дванадесет до един часа: и накрая — ония благородни господа с изтънели дрехи и кесии, които ходеха всеки ден на разпродажба без всякаква користолюбива цел, а само за да видят коя как ще свърши, кой ще даде повече, кой по-малко, кой кого ще изпревари при покупката и кой какво ще вземе. Маса картини бяха разхвърляни съвсем безразборно; те бяха размесени с мебели и книги,

носещи инициалите на предишния собственик, който може би и не беше притежавал похвалното любопитство да надникне в тях. Китайски вази, мраморни плочи за маси, нови и стари мебели с изпъкнали линии, с грифове, сфинксове и лъвски лапи, позлатени и непозлатени полилеи, кенкети^[1] — всичко беше натрупано и съвсем не така, както в магазините. То представляваше някакъв хаос от изкуства. Изобщо от гледката при публична продажба човек изпитва страшно чувство: всичко започва да му прилича на погребален ритуал. Залата, в която се извършва, винаги е някак мрачна, затрупаните с мебели и картини прозорци пропускат оскъдна светлина; безмълвието, изписано върху лицата, погребалният глас на лицето, което извършва публичната продажба, като почуква с чукчето и пее панихида на клетите, тъй странно срещнали се тук изкуства — всичко сякаш засилва още повече рядко неприятното впечатление.

Изглежда, разпродажбата беше в пълния си разгар. Маса порядъчни хора, събрани накуп, се надпреварваха да настояват за нещо. От всички страни се чуваха думите: „Рубла, рубла, рубла“ — и продавачът не смогваше да повтори увеличената цена, която вече беше станала четири пъти по-висока от обявената. Заобиколилата го тълпа претендираше за някакъв портрет, който не можеше да не спре вниманието на всички, които що-годе разбираха от живопис. В него личеше високото майсторство на художника. Изглежда, портретът вече няколко пъти беше реставриран и подновяван и изобразяваше някакъв мургав азиатец с широка дреха, с необикновен, странен израз, но заобиколилите го зрители бяха смаяни най-вече от необикновената живост на очите. Колкото повече се вглеждаха в тия очи, те сякаш по-дълбоко проникваха във всеки един от тях. Това странно явление, този необикновен трик на художника привлече вниманието почти на всички. Мнозина от състезателите за портрета вече се бяха отдръпнали, защото цената се бе покачила невероятно високо. Останаха само двама известни аристократи, любители на живописиста, които за нищо на света не искаха да се откажат от тази покупка. Те бяха толкова възбудени, че сигурно щяха да наддават без мярка, ако неочаквано един от зрителите в залата не каза:

— Разрешете ми да прекъсна за малко спора ви. Може би аз повече от всеки друг имам право на този портрет.

При тия думи всички извърнаха погледи към него. Той беше строен, около тридесет и пет годишен, с дълги черни къдрици. Приятното му, изпълнено с някакво радостно безгрижие лице, което разкриваше душа, чужда на тягостни светски преживявания, облеклото му, което никак не претендираше да бъде модерно — всичко говореше, че е човек на изкуството. И наистина той беше художникът Б., лично познат на мнозина от присъстващите.

— Колкото и странни да ви се сторят моите думи — продължи той, когато забеляза, че хората в залата бяха устремили погледи към него, — но ако се съгласите да изслушате кратката ми история, може би ще разберете, че съм имал право да ги кажа. Всичко ме убеждава, че портретът е същият, който аз търся.

Почти всички лица пламнаха от напълно естествено любопитство, а продавачът застина с вдигнато чукче в ръка и се приготви да слуша с широко отворени уста. Отначало мнозина неволно се извъръщаха към портрета, но разказът ставаше все по-увлекателен и постепенно всички очи се впериха само в разказвача.

— Вие познавате оная част от града, която се казва Коломна — така започна той. — Там всичко е по-различно от другите части на Петербург; там нито е като в столица, нито като в провинция; щом навлезеш в коломненските улици, сякаш усещаш, че те напускат младежките желания и пориви. Тук не отсяда прогресът, тук всичко е неподвижно и застояло, тук е онова, което се е утаило от столичния живот. В тая част се заселват чиновници в оставка, вдовици, неимотни хора, които са имали възможност да се запознаят с върховния съд и затова сами са се обрекли да останат тук почти цял живот; заселват се бивши готвачи, които цял ден обикалят пазара, дрънкат празни приказки със слугата в бакалницата и всеки ден купуват за пет копейки кафе и за четири — захар, и най-сетне цялата онази категория хора, които могат да се нарекат с една дума: сиви — хора, чиито дрехи, лице, коса и очи им придават някакъв неопределен сив вид, също като онези дни, през които няма нито облаци, нито слънце на небето и е някак ни ясно, ни мрачно; ощежда се мъгла и предметите губят очертанията си. Към тях могат да се причислят и театралните контрольори в оставка, и титулярните съветници в оставка, и Марсовите питомци с извадено око и подута уста, които са също в оставка. Тези хора са безучастни към всичко, вървят, без да извърщат поглед към нещо, мълчат и не мислят

за нищо. Покъщнината им е съвсем оскъдна; понякога само едно шише чиста руска водка, която те смучат по един и същи начин цял ден, без да ги удря в главата, както се случва при голяма доза, която обикновено обича да си предписва в неделя младият немски занаятчия, героят на улица Мешчанска, абсолютният господар на целия тротоар след дванадесет часа през нощта.

Коломна живее страшно изолирано: рядко ще мине друга карета освен някоя с актьори, която единствена със своя трясък, звън и дрънчене ще смути пълната тишина. Тук всички вървят пеш; много често файтонджията клюма в колата без клиенти и вози сено за брадатото си конче. Тук може да се намери квартира за пет рубли на месец, дори с кафе сутрин. В Коломна най-аристократични са семействата на вдовиците с пенсия; те се държат добре, метат често стаята си, обсъждат с приятелките си поскъпването на говеждото месо и зелето; повечето имат младичка дъщеря, мълчаливо, безропотно, понякога миловидно същество, грозно кученце и стенен часовник с унило потропващо махало. След тях идват актьорите, волни като всички хора на изкуството, които живеят за удоволствие, но чиято заплата не им позволява да напуснат Коломна. Облечени с халати, те поправят пистолетите си, лепят от картон разни необходими за вкъщи предмети, играят с дошлия на гости приятел на дама и на карти и така прекарват утрото и почти същото правят и вечер, като от време на време към това се добавя и пиенето на пунш. След тях тузове и аристократи на Коломна идват необикновено нищожните, безлични същества. На тях човек мъчно може да им даде имена, както мъчно могат да се изброят хилядите насекоми, които се завъждат в стария оцет. Тук има бабички, които са набожни; бабички, които пият; бабички, които са и набожни, и пият едновременно; бабички, които се блъскат за парчето хляб по най-невероятен начин като мравките — мъкнат стари дрехи от Калинкин мост до битпазара, за да ги продадат там за петнадесет копейки; с една дума, често пъти — най-жалката утайка на човечеството, за която нито един благодетелен политически икономист не е изнамерил средство за подобряване на положението и.

Аз ги изброих, за да ви изтъкна колко често нуждата кара тези хора да търсят само бързата, временна помощ, да прибягват към заеми; тогава сред тях се заселват особен тип лихвари, които ги снабдяват с малки суми срещу залог и голяма лихва. Тези дребни лихвари са

хиляди пъти по-бездушни от всички големи, защото израстват в мизерия и потресаващо жалки дрипи, които богатият лихвар не вижда, понеже има работа само с клиенти с карети. Затова в душите им твърде рано умира всякакво чувство на човешчина. Между тях лихвари имало един... Но трябва да споделя с вас, че случката, която започнах да ви разказвам, е станала миналия век, точно през царуването на покойната царица Екатерина Втора. За вас е ясно, че както външният вид на Коломна, така и животът вътре в нея сигурно доста са се променили. И тъй, между лихварите имало един — някакво необикновено във всяко отношение същество, което много отдавна се заселило в тая част на града. Той носел широка азиатска дреха; по тъмния цвят на лицето му можело да се съди за южния му произход, но от коя точно народност бил — индиец ли, грък ли, персиец ли, — никой със сигурност не могъл да каже. Високият му, почти необикновен ръст, мургавото му, сухо и загоряло в неимоверно страшен цвят лице, големите му, с необикновен пламък очи и надвисналите гъсти вежди го отличавали силно и рязко от всички сиви жители на столицата. Жилището му също не приличало на останалите малки дървени къщички. То било изградено от камък като онези, които навремето си генуезките търговци построили в изобилие — с несиметрични, нееднакви по големина прозорци, с железни капаци и резета. Този лихвар се отличавал от другите лихвари по това, че могъл да снабди с каквато и да е сума всички: от просещата баба до разточителния придворен велможа. Пред къщата му често спирали най-люксови карети, от чието прозорче понякога надничала главата на богата светска дама. И както се случва обикновено, пръснал се слух, че железните му сандъци били пълни с несметни количества пари, скъпоценности, брилянти и най-различни заложенни предмети, но той не бил никак користолюбив като другите. Давал пари на драго сърце, изглежда, определял съвсем изгодни срокове, но правел никакви странни сметки, че лихвите им достигали до прекомерни размери. Така поне разправяли. Но най-странното и изумително за мнозина било, че всички, които получавали от него пари, имали невероятна съдба: те завършвали живота си нещастно. Дали това е просто мнение на хората, глупави суеверни приказки, или умишлено пуснати слухове — не се разбрало. Но имало няколко истински случая, които станали за кратко време пред очите на всички.

Някакъв младеж от тогавашното аристократично съсловие, от много добър род, страстен почитател на всичко истинско и възвишено, пазител на сътвореното от изкуството и ума на човека, многообещаващ меценат, който се проявил на държавното поприще още в зората на младостта си, скоро направил впечатление на всички. Царицата веднага го възнаградила достойно, като му поверила важна длъжност, напълно отговаряща на интересите му, длъжност, на която той могъл да направи много за науката и изобщо за напредъка. Младият велможа се заобиколил с художници, поети и учени. Искало му се да даде работа на всеки, да поощри всичко. Наел се да издаде със собствени средства маса полезни книги, дал сума поръчки, обявил поощрителни награди, изхарчил за това купища пари и накрая се разорил.

Изпълнен с великодушни пориви, той не искал да изостави делото си, търсел да заеме пари навсякъде и най-сетне се обърнал към известния лихвар. След като взел от него доста голям заем, младият човек за късо време съвсем се променил: започнал да гони, да преследва будните умове и таланти. Във всички съчинения започнал да вижда само недостатъци, тълкувал неправилно всяка дума. За нещастие тогава се случила Френската революция. Тя му послужила веднага като средство за най-различни гнусни дела. Той започнал да вижда във всичко революционна насока, всичко му се струвало съмнително. Станал толкова подозрителен, че най-сетне заподозрял и себе си, заел се да съчинява ужасни, несправедливи доноси и направил сума хора нещастни. От само себе си се разбира, че подобни постъпки не могли да не стигнат най-сетне до престола. Великодушната царица се ужасила и изпълнена с душевно благородство, което краси коронованите глави, изрекла думи, които, макар че не могли да стигнат до нас в съвсем точния си вид, но дълбокият им смисъл се запечатал в сърцата на мнозина. Царицата заявила, че монархията не потискала възвишените, благородни пориви на душата, не презирала и не преследвала творенията на ума, поезията и живописата, напротив, единствено монарсите били техни покровители; шекспировци, молиеровци достигнали своя връх под великолепната им защита, докато Данте не могъл да намери дори и подслон в републиканската си родина; истинските гении се раждали през времето на блясъка и могъществото на царете и царствата, а не през време на ужасните политически събития и тероризма на републиканците, които досега не

били подарили на света нито един поет; поетите-творци трябвало да се награждават, понеже те не вселявали в душата вълнение и ропот, а само мир и прекрасен покой; учените, поетите и всички творци на изкуството били перлите и брилянтите на императорската корона; с тях се гордеела и получавала още по-голям блясък епохата на всеки велик владетел. Изобщо когато произнасяла тия думи, царицата била божествено прекрасна. Спомням си, че старците не можеха да говорят за това, без да се просълзят. После всички взели участие в делото. Трябва да отбележим с национална гордост, че в руското сърце винаги е съществувало прекрасното чувство за закрила на угнетения. И тъй, злоупотребията с доверие велможа бил наказан за назидание и уволнен. Но той прочел много по-страшно наказание върху лицата на съотечествениците си. Явното и всеобщо презрение. Невъзможно е да се разкаже как страдала славолюбивата му душа; накърнена гордост, измамано честолубие, разрушени надежди — всичко се събрало в едно и той умрял в страшно умопомрачение и буйства.

Още един ярък случай станал пак пред очите на всички. Една от хубавиците, с които тогава изобилствувала нашата северна столица, превъзхождала наистина всички. Тя представлявала някакво чудно съчетание на нашата северна хубост и хубостта на Юга, брилянт, който се среща рядко. Баща ми признаваше, че никога през живота си не бил виждал подобно нещо. Сякаш тя съчетавала в себе си всичко: богатство, ум и душевна красота. Имала много кандидати, но най-интересен между тях бил княз Р., най-благородният, най-добродетелният от всички млади хора, прекрасен и по външност, и по рицарско великодушие, идеал за романите и жените, Грандисон във всяко отношение. Княз Р. бил влюбен страстно и безумно; отвързали му със същата пламенна любов. Ала на роднините тази партия се видяла неравна. Князът отдавна бил лишен от имоти, родът му бил в немилост и лошото му материално положение било известно на всички. Неочаквано той напуснал за известно време столицата, уж за да подобри положението си, и наскоро след това се завърнал заобиколен с разкош и невероятен лукс. Пищните балове и празници го сблизихи с двореца. Бащата на хубавицата станал благосклонен и в града се отпразнувала любопитна за всички сватба. Откъде дошла тази промяна и това нечувано богатство на младоженеца — никой не могъл със сигурност да каже, но разправяли със заобикалки, че бил имал

вземане-даване със странния лихвар и бил получил от него заем. Както и да е, но сватбата заинтересувала целия град. И младоженецът, и булката били предмет на обща завист. Всички знаели за вярната им пламенна любов, за дългите страдания, изтърпени от двете страни, за високите добродетели и на двамата. Възторжени жени описвали предварително райското блаженство, на което щели да се наслаждават младите съпрузи. Но станало съвсем друго. За една година у мъжа настъпила страшна промяна. Отровата на подозрителна ревност, нетърпимост и неизчерпаеми капризи погубили благородния му и прекрасен дотогава характер. Той станал тиранин, измъчвал жена си — нещо, което никой не би могъл и да си представи — прибягнал до най-нечовешки постъпки, дори до побои. След една година никой не можел да познае жената, която доскоро пленявала с хубостта си и след нея вървели тълпи от покорни обожатели. Най-сетне, безсилна да понася повече тежката си участ, тя заговорила първа за развод. Само от мисълта за това мъжът побеснял. При първия пристъп на ярост той се вмъкнал в стаята ѝ с нож и сигурно щял да я заколи, ако не го хванали и спрели. Изпаднал в изстъпление и отчаяние, той насочил ножа към себе си и в страшни мъки завършил живота си.

Освен двете истории, станали пред очите на цялото общество, разправяли хиляди други, които се случили сред простолюдието и почти всички имали ужасен край. Ту честен, трезв човек ставал пияница; ту някой прислужник в дюкян ограбвал господаря си; или пък файтонджия, който години наред возил честно хората, заколвал за копейка клиента си. Невъзможно е тия събития, които понякога се поукрасявали, да не са всявали някакъв неволен ужас у простичките жители на Коломна. Никой не се съмнявал, че този човек притежава нечиста сила. Разправяли, че той предлагал такива условия, от които на човек настръхвали косите, а клетникът изобщо не смеел да ги сподели с друг, че парите му сами се нажежавали, имали изгарящо свойство и притежавали някакви странни знаци... с една дума, носели се какви ли не слухове. Най-интересното е, че цялото коломенско население, целият този свят от бедни старци, дребни чиновници, дребни артисти и изобщо цялата тази незначителна твар, която току-що изредихме, предпочитала да търпи и понася крайната мизерия, но да не търси помощ от страшния лихвар; намирали дори умрели от глад старици, които предпочитали да умъртвят тялото си, но да не погубят

душата си. Който го срещнел на улицата, неволно изпитвал страх. Минувачът се отдръпвал предпазливо и след това дълго се извърщал подире му, без да изпуска от очи прекалено високата фигура, която изчезвала в далечината. Лицето му било толкова необикновено, че карало всеки неволно да го приеме за свръхестествено същество. Силните черти, врязани така дълбоко, както при нито един човек, огненият бронзов цвят на лицето, прекалено гъстите вежди, непоносимо страшните очи, та дори широките дипли на азиатската му дреха — всичко сякаш говорело, че страстите на другите хора бледнеят пред страстите, които бушували в това тяло. Винаги когато го срещнел, баща ми се заковавал на мястото си и не се стърпявал да каже: „Дявол, истински дявол!“ Но трябва по-скоро да ви запозная с баща ми, който всъщност е истинският предмет на този разказ.

Баща ми беше забележителен човек в много отношения. Художник от онези, които се броят на пръсти, едно от чудесата, които излизат само от непорочното лоно на Русия, самоук, открил правилата и законите в собствената си душа без учители и школи, увлечен само от жаждата за усъвършенствуване, поел по неизвестни може би и на самия него причини пътя, който единствено сърцето му посочило; едно от онези самородни чудеса, които съвременниците често петнят с обидната дума „невежа“, но които не се отчайват от хулите и от собствените си несполуки, а получават нови пориви и сили и само дълбоко в душата си се отказват от тези произведения, за които са получили името невежа. По необикновен вътрешен инстинкт той бе доловил, че във всеки предмет има скрит смисъл; разкрил бе сам какво всъщност значи „историческа живопис“; разкрил бе защо обикновената глава, обикновеният портрет на Рафаело, Леонардо да Винчи, Тициан, Кореджо може да се нарекат историческа живопис, а огромната картина със сюжета от древността все пак си остава *tableau de genre*^[2] въпреки претенциите на художника за историческа живопис. Ето защо вътрешното чувство и собственото му убеждение насочиха неговия талант към християнските сюжети, най-висшата и последна степен на възвишеното. Той не беше нито честолюбив, нито капризен, нещо характерно за мнозина художници. Беше твърд по характер, честен, прям и даже дързък, позагрубял човек, чиято душа не беше лишена от гордост, и затова се отнасяше към хората снизходително и едновременно рязко. „Какво ще им обръщам внимание — казваше

обикновено той, — та аз не работя за тях. Няма да окача картините си в гостна стая, в черква ще ми ги сложат. Който ме разбере — ще ми благодари. Ако ли пък не ме разбере — поне ще се помоли на бога. Излишно е да обвиняваме светския човек, че не разбира от живопис; затова пък той разбира от карти, от хубаво вино, от коне — какво повече трябва да знае един господин? Ами ако рече да опита туй-онуй и захване да философствува, тогава няма спасение за него! Всеки да си гледа работата, всяка жаба да си знае гьола. Според мен много поценен е този човек, който казва направо, че не разбира, отколкото оня, който проявява неискреност и когато не знае нещо, твърди, че го знае, та само вреди и разваля.“ Баща ми изкарваше малко, с други думи, толкова, колкото му трябваше да поддържа семейството си и да си създава условия за работа. Освен това той никога не отказваше да се погрижи за някого и да протегне ръка за помощ на закъсал художник; носеше в себе си простата, чиста вяра на прадедите ни и може би затова рисуваните от него лица приемаха по естествен път възвишен израз, до който големите таланти не можеха да достигнат. Най-после чрез упорития си труд, без да се отклонява от начертания си път, той започна да печели уважението дори на онези, които го хулеха като невежа и доморасъл художник. Предлагаха му непрекъснато да работи за черкви и поръчките не секваха. Една картина го погълна изцяло. Не си спомням вече какъв точно сюжет имаше, зная само, че на картината трябваше да бъде нарисуван духът на тъмнината. Той дълго мислил какъв образ да му придаде; искал да въплъти в лицето му всичко онова зловещо, което угнетява човека. В моменти на размисъл понякога му се мяркал в главата образът на тайнствения лихвар и той неволно си казал: „Ето кой ще ми послужи като модел, за да нарисувам дявола.“ И представете си колко смаян останал, когато веднъж, както си работел в ателието, на вратата се почукало и при него влязъл ужасният лихвар. Баща ми почувствувал някакъв вътрешен трепет, който цял го разтърсил.

— Ти художник ли си? — запитал лихварят най-нахално баща ми.

— Художник съм — казал баща ми с недоумение и зачакал да види какво ще стане по-нататък.

— Добре. Направи ми портрет. Може би аз скоро ще умра, нямам деца, а не искам безвъзвратно да изчезна, искам да остана да живея.

Можеш ли да нарисуваш портрет, който да изглежда съвсем като жив?

Баща ми си казал; „Какво по-хубаво от това? Той сам ми се предлага да го нарисувам като дявол в картината си.“ Обещал му. Уговорили времето и цената и на следния ден баща ми вече бил приет при него с палитра и четки в ръце. Дворът с високата ограда, кучетата, железните врати и ключалки, дъгообразните прозорци, сандъците, покрити с чудновати килими, и най-сетне необикновеният стопанин, седнал неподвижно пред него — всичко му направило странно впечатление. Прозорците като че ли нарочно били така закрити, затулени в долната си част, че пропускали светлина само отгоре. „Дявол да го вземе, колко хубаво е осветено сега лицето му!“ — казал си баща ми и с настървение започнал да го рисува, сякаш се страхувал да не изчезне това благоприятно осветление. „Ама че сила! — повтарял си той. — Ако успея да предам дори и половината от това, което представлява сега, той ще унищожи всичките ми светци и ангели: те ще избледнеят пред него. Каква дяволска сила! Той просто ще изскочи от платното, дори ако остана само отчасти верен на природата. Какви необикновени черти!“ — повтарял си той непрекъснато, като работел с все по-голям жар и вече сам виждал как оживявали някои черти върху платното. Но колкото повече се доближавал до оригинала, у него се засилвало някакво тягостно, тревожно чувство, което сам не можел да си обясни. Въпреки това бил решил да изобрази с абсолютна точност и най-незабележимата чертичка и израз. Най-напред се заел да изпипа очите. В тях имало толкова сила, че изглеждало невъзможно и да помисли да ги предаде такива, каквито били в действителност. Но той решил на всяка цена да разкрие и най-незначителната чертичка и отсянка в тях, да разгадае тайната им... Но щом четката му започнала да ги улавя и да се задълбочава в тях, в душата му се появило такова необикновено отвращение, такова необяснимо безпокойство, че трябвало за известно време да захвърли работата и след това да се залови отново. Най-сетне не можел повече да понася, чувствувал, че тия очи пронизвали душата му и ѝ причинявали необяснима тревога. На втория и на третия ден усещането се засилило. Дострашало го. Той хвърлил четката и заявил категорично, че повече не е в състояние да го рисува. Неописуема промяна настъпила у странния лихвар, когато чул това. Хвърлил се в краката на баща ми и го замолил да довърши портрета, защото от това

зависела съдбата и оставането му в света, че чертите му започнали вече да оживяват върху платното, че ако той ги предадял точно, животът му щял да се запази по свръхестествен начин в портрета и така нямало безвъзвратно да изчезне, че трябвало да остане в света. Баща ми изтръпнал при тия думи: сторили му се толкова загадъчни и страшни, че той хвърлил и четката, и палитрата и хукнал презглава навън.

Цял ден и цяла нощ мисълта за случилото се не му дала покой, а призори лихварят изпратил портрета по някаква жена, единственото същество, което му прислужвало; тя връчила портрета и казала, че господарят ѝ не го иска, връща го и няма да плати нищо за него. Същата вечер той научил, че лихварят умрял и вече се готвели да го погребат по обичаите на неговата религия. Всичко това му се сторило много загадъчно. Трябва да кажа, че оттогава в характера му настъпила осезателна промяна: той се чувствувал необяснимо възбуден, нервен и скоро извършил такава постъпка, която никой не очаквал от него. От известно време произведенията на един от учениците му започнали да привличат вниманието на няколко души специалисти и любители. Баща ми винаги го смятал за талантлив и се отнасял към него с особени симпатии. Но неочаквано изпитал завист. Всеобщото внимание и разговорите около него започнали да го дразнят. Най-сетне като капак на всичко баща ми научил, че на ученика му предложили да нарисува картина за новопостроена богата църква. Той кипнал: „Не, няма да позволя на тоя сополанко да възтържествува! — заявил той. — Рано, драги, си решил да ни закопаеш нас, старите! Слава богу, още имам сили. Ще видим кой кого по-скоро ще закопае.“ И искреният, честен по душа човек си послужил с интриги и машинации, които дотогава му били противни; най-сетне издействувал да се обяви конкурс за картината, така че и други художници да участвуват със свои творби. След това се заключил в стаята си и се хванал с настървение за четката. Сякаш искал да вложи тук всичките си сили, цялото си същество. И наистина се получило едно от най-хубавите му произведения. Никой не се съмнявал, че той ще спечели конкурса. Картините били представени и всички пред неговата изглеждали както нощта пред деня. Но неочаквано един от комисията, ако не се лъжа някакво духовно лице, направил оценка, която поразила всички. „Наистина в картината на художника има много талант — казал той, —

но в лицата няма святост; напротив, има дори нещо демонско в очите, сякаш нечестиво чувство е направлявало ръката на художника.“ Всички погледнали и не могли да не се убедят в правотата на тия думи. Баща ми се спуснал към картината си, сякаш искал да провери сам вярна ли е тая обидна оценка, и с ужас забелязал, че почти на всички лица е предал очите на лихваря. Те гледали така демонски погубващо, че и той неволно потреперал. Картината била отхвърлена и за свой неописуем яд баща ми чул, че конкурсът е спечелен от неговия ученик. Невъзможно е да се опише с каква ярост се прибрал вкъщи. Едва не пребил майка ми, разпъдил децата, строшил четките и палитрата си, грабнал от стената портрета на лихваря, поискал нож и заповядал да запалят огън в камината, като се канел да го нареже на парчета и да го изгори. И тъкмо замахнал да го реже, в стаята влязъл негов приятел, живописец като него, веселяк, винаги доволен от себе си, който никога не се увличал от нереални мечти, работел с желание всичко, което му поръчвали, а с още по-голямо желание си хапвал и пийвал.

— Какво правиш, какво ще гориш? — казал той и се приближил до портрета. — Моля ти се, това е едно от най-хубавите ти произведения. Това е лихварят, който наскоро умря, изключително си го направил. Просто си му бръкнал в душата. Очите му никога през живота си не са гледали така, както гледат на твоята картина.

— Сега ще видя как ще гледат от огъня — казал баща ми и замахнал да хвърли портрета в камината.

— Почакай, за бога! — рекъл приятелят му и го възпрял. — По-добре ми го дай, щом толкова ти бode в очите.

Отначало баща ми упорствувал, но накрая се съгласил и веселякът, крайно доволен от подаръка, отнесъл портрета със себе си.

След излизането му баща ми изведнъж се почувствувал по-спокоен. Сякаш заедно с портрета от душата му паднала някаква тежест. Сам се учудил на своето злобно чувство, на завистта си и на явната промяна в характера си. А след като размислил над постъпката си, натъжил се и рекъл:

— Бог ме наказва: заслужено отрекоха картината ми. Замислих я с цел да погубя брата си. Демонското чувство на завист направляваше четката ми, демонско чувство трябваше да се отрази и в нея.

Той веднага отишъл да потърси бившия си ученик, прегърнал го силно, поискал му прошка и се опитал колкото може да заглади вината

си пред него. Работата му потръгнала отново спокойно както преди; но лицето му често ставало замислено. Молел се по-дълго, по-често изпадал в мълчание и вече не се изразявал толкова рязко за хората; грубите прояви на характера му се смекчили. Скоро едно обстоятелство го потресло още повече. Дълго време не се бил виждал с приятеля, който му поискал портрета. Тъкмо се канел да го навести, когато неочаквано той влязъл в стаята му. След като поприказвали за това-онова, приятелят му казал:

— Е, братко, ти ненапразно искаше да изгориш портрета. Дявол да го вземе, в него има нещо необикновено... Не вярвам в магии, но ти си прав: в него се крие нечиста сила.

— Как? — казал баща ми.

— Ами откакто го окачих в стаята си, почувствувах такава мъка... идеше ми да заколя някого. Никога не съм страдал от безсъница, а сега изпитах не само безсъние, но и такива кошмари... не мога да ти кажа кошмари ли бяха, или нещо друго: сякаш таласъм ме души и все ми се привижда проклетият старец. Изобщо не мога да ти опиша състоянието си. Подобно нещо не ми се е случвало никога досега. Ходех като смахнат през тия дни: изпитвах страх, имах чувството, че нещо неприятно ще ми се случи. Струва ми се, че не мога да кажа на никого блага, сърдечна дума, като че някой ме шпионира. И щом дадох портрета на племенника си, който сам ми го поиска, почувствувах, че сякаш някакъв камък изведнъж падна от плещите ми и ето изведнъж станах весел. Ех, братко, дявола си изрисувал ти!

Баща ми го слушал много съсредоточено и когато той свършил, запитал:

— Сега портретът у твоя племенник ли е?

— Ами, у племенника! И той не изтърпя — казал веселякът. — Старецът скачал от рамката, разхождал се из стаята — и изобщо ми ги разказва едни такива, дето умът ми не може да ги побере: да знаеш, душата на лихваря се е вселила в тоя портрет. Щях да го сметна за луд, ако сам донякъде не бях го изпитал. Та той взел, че го продал на някакъв колекционер, който също не можал да го изтърпи и също го пласирал на някого.

Този разказ направил силно впечатление на баща ми. Той се замислил сериозно, изпаднал в отчаяние и най-сетне напълно се

уверил, че четката му станала оръдие на дявола, че нещо живо от лихваря наистина се е вселило в портрета и сега безпокои хората: внушава им дяволски намерения, отклонява художника от правия път, причинява страшни мъки от завист и така нататък, и така нататък. Трите нещастия, които го сполетели след това, трите ненадейни гроба — на жена му, дъщеря му и на малолетния му син — той сметнал за божие наказание и решил на всяка цена да напусне суетния свят. Щом навърших девет години, той ме настани в Художествената академия, уреди сметките с длъжниците си, оттегли се в един уединен манастир и наскоро след това стана монах. Там той учудил всички монаси със суровия си начин на живот и неотстъпното спазване на всички манастирски правила. Игуменът на манастира научил за дарбата му и поискал от него да нарисува най-главната икона в черквата. Но смиреният монах заявил категорично, че не е достоен да хване четката, защото я осквернил, че преди това трябва да пречисти душата си чрез труд и големи лишения, за да заслужи правото да се залови с такава работа. Не искали да го принуждават. А той гледал да води колкото е възможно по-суров живот в манастира. Най-сетне и тоя живот му се сторил неподходящ и недостатъчно суров. Игуменът го благословил и баща ми се оттеглил в едно пустинно място, за да остане съвсем сам. Там си направил килия от клони, хранел се само със сурови корени, пренасял камъни от едно място на друго, от изгрев до залез-слънце стоял с вдигнати към небето ръце и четял непрекъснато молитви. С една дума, сякаш търсел да постигне всички възможни степени на търпението и онова непостижимо самоотричане, примери за което могат да се намерят единствено в житията на светците. Така дълги години той измъчвал тялото си и същевременно го подкрепял с живителната сила на молитвата. Най-сетне един ден отишъл в манастира и казал твърдо на игумена: „Сега съм готов. Ако благослови бог, ще изпълня своето дело!“ Взел за сюжет раждането на Христа. Цяла година работил над него, не излизал от килията си, хапвал по малко сурова храна и непрекъснато се молел. В края на годината картината била готова. Тя била истинско чудо на изкуството. Трябва да кажа, че и монасите, и игуменът не разбирали кой знае колко от живопис, но всички били смаяни от необикновената святост на лицата. Чувството за божие смирение и кротост в лицето на пречистата майка, наведена над младенца, задълбоченият разум в очите на божия

младенец, които сякаш вече прозирали далече напред, тържественото мълчание на поразените от божие чудо царя, нападали в краката му, и накрая светлата неопишуема тишина, която обгръщала картината — всичко това било разкрито с такова съчетание на сила и могъща красота, че впечатлението от картината било пленяващо. Всички монаси паднали на колена пред новата икона, а развълнуваният игумен рекъл: „Не, не може човек само с помощта на човешкото изкуство да сътвори такава картина: святата висша сила е направлявала твоята четка и с благословията на небето е осъществено твоето дело.“

През това време аз завърших учението си в Академията, получих златен медал и заедно с него радостната надежда, че ще замина за Италия — най-хубавата мечта на двадесетгодишния художник. Оставаше ми само да се сбогувам с баща си, с когото не бях се виждал вече дванадесет години. Право да си кажа, бях забравил дори как изглежда. Слушал бях, че водел строго праведен живот, и предварително си представях, че ще видя един бездушен отшелник, чужд на целия свят освен на килията и молитвата, изнемощял, изпит от непрекъснат пост и бдение. Но колко се смаях, когато пред мен се изправи прекрасен, почти божествен старец. Върху лицето му не се забелязваше и следа от изтощение; то излъчваше чиста, небесна радост. Бяла като сняг брада, леки, почти въздушни коси със същия сребрист цвят падаха живописно върху гърдите и гънките на черното му расо и стигаха чак до връвта, с която беше препасана сиромашката му калугерска дреха; но най-много се смаях, когато чух от устата му такива думи и разсъждения за изкуството, които, откровено казано, ще пазя дълго в душата си и искрено бих желал всеки мой събрат да направи същото.

— Очаквах те, сине — каза той, когато приближих да ме благослови. — Пред тебе е пътят, по който отсега нататък ще тръгне твоят живот. Той е чист, не се отклонявай от него. Ти имаш талант; талантът е най-скъпият дар от бога — не го погубвай. Изследвай, преценявай всичко, което видиш, подчини всичко на четката си, но гледай навсякъде да търсиш вътрешния смисъл и най-вече се стреми да постигнеш дълбоката тайна на творчеството. Блажен е избраникът, който я владее. За него няма незначителни неща в природата. Художникът-творец е еднакво велик както в малкото, така и във великото; недостойното у него не изглежда като недостойно, понеже

през него прозира прекрасната душа на твореца и то вече е получило съвършен израз, минало е през чистилицето на душата му. Изкуството загатва на човека за божествения, небесния рай и затова то се извисява над всичко останало. Защото както тържественият покой стои над всяко житейско вълнение, създанието над разрушението, а ангелът само заради чистата си йевинна и светла душа се извисява над всички безбройни сили и горди страсти на сатаната, така и съвършеното творение на изкуството стои по-високо от всичко на света. Принеси му всичко в жертва и го обикни с цялата си страст. Не с оная страст, която е изпълнена със земни желания, а с тиха, небесна страст; без нея човек не може да се възвиси над земното и да отрони чудните звуци на успокоението. Защото съвършеното творение на изкуството се появява в света за успокоение и примирение на всички. То не може да всееропот в душата, а като звучна молитва се стреми вечно към бога. Но има мигове, мрачни мигове...

Той се спря и аз забелязах, че светлото му лице неочаквано помръкна, сякаш в този миг през него мина някакъв облак:

— Има един неприятен случай в живота ми — каза той. — И досега не мога да си обясня какъв беше тоя странен образ, който възпроизведох върху платното. Това сякаш беше някакво дяволско видение. Зная, че хората отричат съществуването на дявола, и затова няма да говоря за него. Само ще кажа, че го рисувах с отвращение и изобщо не изпитвах любов към работата си. Стремях се да си наложам да работя и да остана безропотно верен на природата. Не създадох творба на изкуството и затова всеки, който я погледне, се изпълва само от тревожни, бурни чувства, а не от чувството на художника, защото и от тревогата на художника лъха покой. Разправяха ми, че този портрет се предавал от ръка на ръка и сеел тягостни чувства, пораждал у художника завист, мрачна омраза към неговия събрат, злобна жажда да преследва и угнетява. Да те пази бог от тия страсти! Няма по-страшно нещо от тях. По-добре сам да понесеш цялата мъка на всички възможни преследвания, отколкото да хвърлиш върху някого дори сянката на преследване. Пази душата си чиста. Който носи в себе си талант, трябва да бъде по душа по-чист от всички останали. На всеки друг могат да се простят много неща, но на талантливия не. Ако човек се появи навън с чисти празнични дрехи, достатъчно е да бъде опръскан само с едно петно кал от някоя кола и веднага всички ще го

наобиколят, ще го сочат с пръст и ще приказват, че е немарлив, докато същите тия хора не забелязват многобройните петна по делничните дрехи на другите минувачи. Защото по делничните дрехи петната не личат.

Той ме благослови и ме прегърна. Никога през живота си не съм се чувствувал така възвисен духовно. Притиснах се до гърдите му повече с уважение, отколкото със синовно чувство и го целунах по разпилените сребристи коси. В очите му блесна сълза.

— Изпълни, сине, една моя молба — каза ми той, преди да се разделим. — Може би ще ти се случи да видиш портрета, за който ти разказах. Ще го познаеш веднага по необикновените очи и неестествения им израз — унищожи го на всяка цена...

Кажете ми, можех ли да не дам клетва, че ще изпълня тази молба? Цели петнайсет години не ми се случи да видя портрет, който поне що-годе да отговаря на описания от баща ми, и ето сега неочаквано на тая публична продажба...

И преди да завърши думите си, художникът се извърна към стената, за да погледне още веднъж портрета. Извърнаха се мигом и струпалите се около него да го слушат и затърсиха с очи портрета. Но той не беше вече на стената. Неясна глъчка и шум минаха по цялата тълпа и веднага след това се чу ясно думата: „Откраднат!“ Някой се бе възползувал от прикованото внимание, с което хората слушаха разказа, и беше успял да го измъкне. Дълго време след това присъстващите недоумяваха дали наистина бяха видели тези необикновени очи, или това беше само мираж, явил се за миг пред очите им, уморени от дългото разглеждане на старинни картини.

---

[1] Старинна лампа — от името на френския фабрикант Quenquet. — Б.пр. ↑

[2] Жанрова картина (*фр.*). — Б.р. ↑

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.